

UPPSALA UNIVERSITET
Institutionen för nordiska språk

Joakim Walldén

*De germanska sekvenserna
/we/ & /wa/ → /o/ i några
vanliga ord i de germanska språken
— En sporadisk ljudförändring —*

Sammanfattning: I uppsatsen framhålls betydelsen av fonetisk variation som en förutsättning för ljudförändringar, och vikten av att sätta språkbrukaren – som talare och lyssnare – i förgrunden. Historiska ljudförändringar bör studeras fonetiskt, varvid artikulatoriska, akustiska och perceptuella aspekter beaktas. Denna metod tillämpas på de samgermanska sekvenserna /we/ och /wa/ och deras sporadiska utveckling till /o/ i några vanliga ord. En stor del av uppsatsen ägnas åt ordstudier, där det argumenteras för att *kwenō-, *kweman-, *swefan-, *swarinaz, *kweþan- och *twalif- genom den ovan nämnda ljudutvecklingen har givit bl.a. fornisländskt *kona*, *koma*, *sofa*, *sorinn* och *tolf* och medelhögtyskt *koden*.

C-uppsats vårterminen 2004
Handledare Gerd Eklund

Innehåll

1.	Inledning – syfte och hypotes.....	3
2.	Tidigare forskning.....	4
3.	Undersökning.....	12
3.1	Avljud.....	12
3.2	De fonologiska villkoren.....	13
3.3	Orden.....	14
3.3.1	Ordet <i>kona</i>	14
3.3.2	Ordet <i>koma</i>	20
3.3.2.1	Infinitiv.....	21
3.3.2.2	Presens singularis indikativ.....	25
3.3.2.3	Preteritum singularis indikativ.....	26
3.3.2.4	Preteritum pluralis indikativ.....	26
3.3.2.5	Preteritum konjunktiv.....	28
3.3.2.6	Preteritumparticip.....	28
3.3.3	Ordet <i>sofa</i>	29
3.3.3.1	Infinitiv.....	31
3.3.3.2	Presens singularis indikativ.....	32
3.3.3.3	Preteritum singularis indikativ.....	32
3.3.3.4	Preteritum pluralis indikativ.....	32
3.3.3.5	Preteritum konjunktiv.....	33
3.3.3.6	Preteritumparticip.....	33
3.3.4	Ordet <i>sorinn</i> ~ <i>svarinn</i>	33
3.3.5	Ordet mht. <i>quēden</i> ~ <i>koden</i> , <i>quat</i> ~ <i>kot</i> , fsv. <i>qvap</i> ~ <i>kop</i>	35
3.3.5.1	Infinitiv.....	36
3.3.5.2	Presens singularis indikativ.....	36
3.3.5.3	Preteritum singularis indikativ.....	36
3.3.5.4	Preteritum pluralis indikativ.....	37
3.3.5.5	Preteritum konjunktiv.....	37
3.3.5.6	Preteritumparticip.....	37
3.3.6	Ordet <i>tolf</i>	38
3.4	Den fonetiska processen.....	40
4.	Resultat och slutdiskussion.....	47
5.	Litteratur.....	50

I. Inledning – syfte och hypotes

Syftet med denna uppsats är att undersöka den utveckling av samgermanskt /we, wa/ till /o/ som synes vara förklaringen till en rad ordformer, som t.ex. fornisländskt *kona, koma, sofa, sorinn, tolf*, medelhögtyskt *koden*. Dessa skall då vara utvecklingar av former med /we, wa/ som i fornhögtyskt *quëna, quëman, quëdan*, fornengelskt *swefan*, gotiskt *swarans, twalif*.

Den tidigare forskningen är rätt splittrad i frågan – vissa forskare vill förklara skillnaden /we, wa/ ~ /o/ med den ovan nämnda utvecklingen, medan andra förklarar den med avljud eller analogier – och sällan görs en koppling mellan de nordiska formerna och t.ex. de motsvarande medelhögtyska. Ett försök skall göras att finna en fonetisk förklaring till utvecklingen. Därvid skall såväl artikulatoriska som akustiska och perceptuella aspekter beaktas.

Min hypotes är att /we/ och /wa/ har utvecklats till /o/ (i forngutniskan till /u/) till följd av en mycket rimlig fonetisk process, som skall ses som en för de germanska språken gemensam process, men som endast sporadiskt har fonologiserats, och därmed lett till att nya ordformer har uppstått. En annan hypotes är att det sporadiska delvis är ett resultat av analogi.

I samband med att de starka verben diskuteras kommer även en utveckling av /wa: / > /o: / i preteritum pluralstammen att behandlas, likaså /wæ: / > /ø: / i preteritum konjunktiv och avledning. Utvecklingen av /wi/ till /y/ skall inte behandlas.

Materialet består av ett begränsat antal ord på de germanska språken, från de äldsta källorna och framåt, olika långt i olika språk. Materialet är hämtat ur de ordböcker och grammatikor som förtecknas i litteraturförteckningen. En naturlig fortsättning av undersökningen hade varit undersöka den vidare utvecklingen i olika dialekter. Detta hade emellertid fört långt bortom ramen för denna uppsats.

Några förklaringar:

- < > Inom < > ges ortografisk form, inklusive runtranslitterering.
- // Inom // ges fonematisk transkription.
- [] Inom [] ges fonetisk transkription.
- '' Inom '' ges, förutom för betydelse, uppslagsord i hänvisningar, t.ex. "Magnússon (1989:'kona')".
- ‡ ‡ anger förslag som inte antas ha funnits, t.ex. ‡*kve.nna* med "fel" stavelseindelning.

Med "isländska" avses såväl forn- som nyisländska. Finita verbformer ges, om inget annat sägs, i tredje person. Signum för runinskrifter ges enligt *Samnordisk runtextdatabas* (Elmevik & Peterson 2000).

2. Tidigare forskning

Tanken på en förändring av sekvenserna /we, wa/ > /o/ är ingalunda ny, åtminstone inte om man medtager litteratur om tysk språkhistoria. Dock ges inget utförligt och övergripande förslag till beskrivning av förändringen. Flera konstaterar att den sker under oklara betingelser. Någon enighet tycks dock inte råda. Tvärt om går uppfattningarna helt isär. Den mesta litteraturen avhandlar förändringen utifrån orden **kwenō* och **kweman*, där den tycks vara mest utbredd.

Björvand & Lindeman (2000: 'komme', 'kone') anser det, då gen. pl. formerna (av *kona*) *kvenna*, *kvinna* finns, enklast att förklara *kona* ur germ. **kwenōn-* "dvs. med *ko-* < **kwe-* som i *koma*, og ikke av en i germansk ellers ukjent avlydsform **kwunōn-*". Däremot anser de (2000: 'sove') det mindre sannolikt att /o/ i *sofa* skulle komma ur /we/, som i feng. *swefan*, och tillägger att en "slik utvikling mangler klare paralleller". De menar (2000: 'tolv') att *tolf* kommer av **twá-lifa-*, **twa-lifa-*, men kommenterar inte sambandet närmare. De tar däremot upp labialiseringen av /e/ > /ø/ i tyskt *zwölf* < mht. *zwelf*, "pga. de labiale omgivelsene (*w..f*)". De menar således att /k/ är avgörande för utvecklingen av /we/ > /o/ i *kone* och *komme*, men berör inte rollen av den föregående klusilen i fråga om *tolv*.

Braune (1975:§ 107 anm. 2) tar upp initialt *qu-*, d.v.s. /kw/ och säger att sekvensen i sen alemansk fornhögtyska tappar /w/, vilket ger t.ex. *chēden* (= *quēdan*, got. *qīþan*). I övriga dialekter bevaras /kw/. Allmän i sen fornhögtyska är *ko*, *ku* av *quē*, *qui* i *coman* < *quēman*. Först rätt sent förekommer *chona*, *conela* för *quēna*, *quēnala*; i sen bajerska även *choden* för *quēdan*. (*ch* = *kχ* d.v.s. /kx/; a.a.:§ 144)

Brøndum-Nielsen (1950:§ 64; 1957:51) tror inte att *kuna*, *kona* har uppkommit ur äldre **kwena*, obl. **kwenu*, utan ansluter sig till Bugges uppfattning (jfr ovan) att <kuinu> (BrOlsen;184§) skall ses som en nybildning efter gen. pl. *kvenna*. Han menar att *kona*, *kuna* (< **kwunōn*) står i avljudsförhållande till **kwenōn-*, som föreligger i gen. pl. *kvenna* > *kwinna*, liksom *kuma*, *koma* till got. *qiman*, *sofa* till feng. *swefan*.

Bugge (1899:235) menar att <kuinu> i runinskriften på Man snarare har uttalats *kuinnu* än *kuenu* eller *kuinu*. Han menar vidare att den aktuella formen är en nybildning till genitiv pluralis *kuinna*, *kuenna* och "ikke en fra Urtiden bevaret form".

Elmevik & Peterson (2000) normaliserar <kuinu> (BrOlsen;184§) och <[k](u)[i](n)(u)> på den skadade BrOlsen;194§) *konu*, varemot <kuinu> (U148) normaliseras *kvinnu*, och <kuino> (U1039B) normaliseras *kvena*.

Falk & Torp (1903: 'kone') sätter likhetstecken mellan fnord. *kona* och got. *qinō* o.s.v., men räknar likväl med två germanska stammar, **kwenōn* och **kunōn*. Också mellan *koma* och gotiskt *qiman* sätts likhetstecken, men här ges endast en rot, **kwem-* (a.a.: 'komme'). Under 'sove' sätts likhetstecken mellan *sofa* och feng. *swefan*,

men här ges två indoeuropeiska rötter, **svep-*, **sup-*. Under 'tolv' sätter de likhetstecken mellan fnord. *tolf* och got. *twalif*, och ger den germanska formen **twalibi*

Feist (1939:'qiman') menar att verbet äldst har varit atematiskt, men att det i samtliga språk har blivit tematiskt. Han menar vidare att avljud skiljer got. *qiman* och fht. *quemān* från krimgot. *kommen*, fisl. *koma*, feng. *cuman*, ffris. *kuma*, *koma*, fsax. *cuman*, fht. *comān*, *cuman*. Under 'qinō' (a.a.) nämns gr. *γυνή*, fisl. *kona*, feng. *cwene*, fsax., fht. *quena*, mnl. *gello-cone* och de indoeuropeiska grundformerna. Hur formerna förhåller sig till varandra redogörs dock inte för.

Franck (1910:§ 61) menar att *w:s* vokaliska natur lätt förklarar dess starka inverkan på vokalismen. I medelnederländskt *comen* kan, menar han, "o aus früherem *we* (resp. *wo*) über *wo* entstanden sein (vgl. mhd. *cone* = mnl. *quene*)". Han tillägger dock att saken inte säkert kan avgöras "weil auch ein alter Ablaut *ku* neben *kue* bestanden hat". Han ger vidare en rad exempel på *wo* för *we*, *wa*, bl.a. enstaka *com* för *quam*; jfr *kwam* i dagens nederländska. Franck (a.st.) hänvisar till sin *Altfränkische Grammatik*. Där sägs (1971:§ 185.1) att *que-*, *qui-* i de äldsta källorna utvecklas till *co-*, *cü-* "(auch *cu?*)" och överensstämmer med den äldre *cu*-formen (d.v.s. en gammal nollstadiumform). Han finner det svårt att avgöra om preteritumparticipet utan *w* har *u* från indoeuropeisk tid eller *u*, *o* till följd av senare ljudutveckling.

Fries (1997:89) förklarar såväl infinitiv *koma* som preteritum singularis indikativ *kom* med att "v (*u*) har påverkat vokalen, så att den labialiserats, men sedan självt försvunnit i *kvam* > *kom*, **kveman* > *koma*".

von Friesen (1932:17 f.) menar att *kona* ej kan ha uppkommit ur *kuna*, vilket vore "mot gällande regler". Istället menar han, med hänvisning till Hesselman och Heusler, att *kona* kommer ur urn. **kwenō(n)*, och att det ingående **kwen-* finns kvar i sammansättningar som fvn. *kvenfolk*, *kvenkostr* m.fl., samt i avledningen fvn. *kveni-di*, fsv. *quinde* n. Ytterligare stöd söker han i runinskrifterna på Man (⟨kuinu⟩) och i Uppland (⟨kuina⟩), vilka runföljder han tolkar som *kvenu* resp. *kvena*. "Formutvecklingens förlopp är oklart.", konstaterar han.

Gallée (1910:§ 187) ger germ. *quiman* [I registret står *quemān*], men i § 394 anm. 1 ges endast fsax. *kuman* – *quam* – *quāmun* – *gikuman*, *kumen*. Hur formerna *quiman* / *quemān* och *kuman* förhåller sig till varandra säger han inget om.

Grimm (1873:'kone, kon') menar att såväl *kone* som fht. *chēna* ("sicher auch schon *chona*") har uppkommit ur *chuēnā*, *quēnā*, precis som nht. *kommen*, mht. *komen*, baj. *kemen* ur fht. *quēman*. De tillägger att det finns äldre former med obruten vokal i got. *qinō*, fht. *quinûn* (en gång), feng. *cvine*. Formuleringen "mit unebrochenen vocal" åsyftar troligen den gotiska s.k. brytningen av germanskt /i/ > /e/ före /r, x, xw/ (jfr Braune 1966:§ 20). Ordet *qinō* skall ha sin motsvarighet i grekiskt *γυνή*, sicilianskt *γανά*, böotiskt *βανά* (< *γφανά*), sånär som på vokalen ("bis auf den vocal").

Det framgår dock inte hur de olika vokalerna förhåller sig till varandra, eller hur *quēnā* blir *kone*.

Hanssen m.fl. (1975:§ 3.84) säger: "I enkelte tilfelle faller *w* bort også etter konsonant i framlyd, og den følgende vokal kan bli påvirket. Eks.: **swefan* > *sofa*, *sykn* adj. skyldfri (got. *swikns*). En kan gå ut fra samme utviklingen ved **kweman* > *koma* v. og **kwennōn* [sic!; bör vara *kwenōn*] > *kona* kvinne." Och vidare (a.a.:§ 11.24) att *koma* och *sofa* har /o/ av /we/, och att *kom* har /o/ av /wa/. Om *sorinn* sägs (a.a.: § 11.26): "*sorinn* i perf. part. kan være lydrett utviklet ved forsterkt [= kombinerat] *u*-omljud".

Harding (1939:11) menar att "*a*-omljud på *u* i ställning frfr intervokaliskt *m* har i (öst)nord. blott verkats av kvarstående *a* i en vid omljudstiden svagtonig stavelse". Bland annat skall detta gälla verbet *koma* (a.a.:10). Fvn. *koma* (för *kuma*) anser han däremot vara en analogibildning efter *troða* och *sofa*. För fsv. *kona* och *konungr* håller han forndanskt inflytande för troligt (a.a.:12). I noten på sidan 12 (a.a.) tar han upp Hesselmanns (1927:44) förslag att /o/ i *koma* och *kona* kommer av /we/ genom progressivt *w*-omljud på /e/. Harding menar att detta direkt vederläggs av fvn. *kuen-* i *kuenkendr* (goti. *qinakunds*) och genitiv pluralis *kuenna*. Däremot tror han på ett kombinerat *w*- och *u*-omljud på /e/ > /o/ i den oblika formen: *konu* < *kwe-nu* och 1. person *kom(om)* < **kwemu(mr)*. Det anser han dock vara "föga troligt" i östnordiskan.

Hellquist (1980:'kona') menar att fsv. *kona*, *kuna* beror "på under vissa betingelser försiggången samnordisk utveckling av **kwen-*".¹, men går inte in på dessa betingelser. Däremot anser han (a.a.:komma') att *komma*, fsv., isl. *koma*, da. *komme*, feng. *cuman*, fht. *coman* står i avljudsförhållande till got. *qiman*. Också mellan *sova*, isl. *sofa*, da. *sove* och feng. *swefan* anser han det föreliggande avljudsväxling (a.a.:sova'). En sekvens /we/ anser han ingå i *sömn*, da. *søvn*, fno. *søfn*, isl. *svefn* m.fl. (a.a.:sömn'). Hellquist (a.a.:tolv') anser att "Förhållandet mellan formerna i de nord. och övriga germ. spr. är i ljudhistoriskt avs. omstritt o. alltjämt rätt dunkelt". Han tror inte på Kocks förslag (se 3.3.6), refererar Noreens förslag om omljud (< **twaluf*), och tillägger: "Något skäl att, ss. skett, här söka av varandra oberoende bildningar föreligger icke." Hellquist ger den germanska formen **twalib*.

Hesselmann (1927:44) menar att /o/ i *kona* och *koma* kommer av ursprungligt /we/, "enligt min mening närmast av nasalerat *ø*, som i sin tur har uppkommit genom *u*-omljud av *ue*". För *koma* har även svagtonighet spelat en roll, menar han. Och vidare (1945:21 f.): "*Kona* -*u* f. 'kvinna' går med säkerhet tillbaka på **kuenōn-* (jfr g. pl. *kuenna*), och *koma* 'komma' sannolikt åtm. delvis på **kweman* (jfr i de äldsta fhty.

¹ Hellquist har här en ofullständig hänvisning "med Lidén". Jag har inte lyckats finna något av Evald Lidén om denna ljudutveckling.

texterna stamformen *quēm-* i inf., präs. och part. pt., senare *com-* *cum-*). Att *koma* icke, åtm. icke uteslutande kan representera ä. **kuman*, visas av att det i 'Ordförrådets' [= Larsson (1891)] handskrifter konsekvent skrives med *o*, gentemot *u* i adjektivet *auðkumall* 'lätt att komma åt', i vilket *-kum-* med säkerhet återgår på svagstadiet (urg. **kum*) av verbroten. Jfr med avseende på rotbildningen *atfundull* a. till *finna* part. *fundinn* **finþan* **fundenar*." Och vidare (a.a.:24): "Den fsv. växlingen *kona* : *kunu*, tydligast i östgöotalagens textkodex, beror utan tvivel på fsv. yngre 'tilljämning' av *o* > *u* framför *u* i ändelsen; likaså de mindre tydliga växlingarna *son sons sona* : *sunum* och *koma* etc.: *kumin* i ÖgL och ett par andra fornsvenska texter [...]". Och slutligen (a.st.): "Bland slutsatserna av undersökningen över *a*-omljudet kan nämnas: *a*-omljudet av *u* > *o* har icke inträtt i starktoniga stavelser framför antevokaliska korta *m* och *n*, varken i de fall då den omljudsverkande vokalen senare har fallit eller när den har bevarats. Orden *koma* och *kona* utgöra intet undantag från denna regel. Något fornisländskt paradigm **sun* : **sonar* har icke påvisats och har förmodligen aldrig existerat."

Heusler (1962:§ 87.2) menar att postkonsonantiskt /wa, we/ ofta blir /o/, men att de exakta betingelserna är oklara. Han ger följande ex.: *kom* : got. *qam*, *tolf* : rsv. *tualf*, och kanske *tottogo* < **twattogo* : got. *twans tiguns*, *kona* < urn. **kwenō* : got. *qinō*, *sofa* : feng. *swefan*. Däremot gen. pl. *kuenna*, *kuenkostr* m.fl. komposita; *suefn* med bevarat /we/ före konsonantgrupp.

Iversen (1955:§ 29) menar att efter postkonsonantiskt /w/ labialiserats /a/ och /e/ till /o/ och ger exemplen pret. sg. ind. *kom* (got. *qam*) och *kona* (fs. *quena*), men tillägger att villkoren för denna övergång ännu inte är klarlagda. Han tillägger även att somliga räknar hit *tolf* (got. *tualif*) och pret.part. *sorinn* (även *svarinn*; got. *swarans*), medan andra förklarar *tolf* med *u*-omljud (< **tualuf*) och *sorinn* med analogi från former med *u* i ändelsen. I § 122.1, anm. (a.a.), säger Iversen: "Rimeligvis går *koma* i alle fall delvis tillbaka på et äldre **kweman*. Pret. *kom* er blitt forklart ved en rent fonetisk overgang (labialisering) av *va* > *vo* > *o*." I sjunde upplagan, reviderad av E. F. Halvorsen, (1972:§ 122.2 anm.) är "i alle fall delvis" borttaget.

Johnsen (1968:233) hänvisar rörande runföljden ⟨*kuinu*⟩ (BrOlsen;184§) till såväl Marstrander (1915:107) och Bugge (1899:235). Hon håller båda tolkningarna för möjliga, men tar inte ställning till vilken som vore den rimligare.

Kock (1910:105 ff.) härleder *kona* ur *kuna* < **kuno* och *koma* ur **kuma*, och menar att /u/ har sänkts till /o/ p.g.a. ändelsens /a/ < /o:/ genom yngre *a*-omljud. *Tolf* antas (a.a.:112) ha utvecklats ur *tualif* i trycksvag ställning. Preteritumformen *kom* skall också ha uppkommit ur *kwam* i uttryck som *han kōm till* (a.st.). Participet *sorinn* ser Kock (1916:180) som en analogisk nybildning till preteritum *sór* – *sóru* och participformer som *borinn*, *skorinn*.

Krause (1948:§ 58.5) menar att postkonsonantiskt /we, wa/ före enkel konsonant under oklara betingelser blir /o/. Han ger exemplen fisl. *tolf* : got. *twalif*, pret. sg. ind. *kom* : fht. *quam*, *kona* : fht. *quena*, *sofa* : mht. *entsweben* 'somna'. Däremot med bevarat /we/ före konsonantgrupp: gen. pl. *kvenna*, *suefn*.

Lasch (1914:§ 299 anm. 2, § 428 anm. 3) tycks anta att mlt. *komen* kommer av såväl *kuman* som **koman* < *queman*. Med bevarat *qu-* preteritum *quam* – *quâmen*, *quêmen*, konjunktiv *quême*.

Lehman (1986:'qino') tar upp såväl fisl. *kona*, som feng. *cwene* (och eng. *quean*) och fht. *quena*, dock utan att ta ställning till deras inbördes förhållande.

Lexer (1872:'kone') menar att mht. *kone* har uppkommit ur fht. *chuënâ*, *quënâ*, och jämför med mht. *komen* ur fht. *quëman*. Lexer ger dock ingen beskrivning av processen. Under 'komen' säger han vidare att det gamla *qu-* nästan endast är bevarat i preteritum, och att *wë*, *wa* annars har smultit ihop till *o*, eller att *w* helt har försvunnit.

Lindroth (1911–12:177 f.) behandlar den fornisländska presensformen *kömr* (: *koma*), som han menar inte kan vara gammal om den uppkommit genom *ir*-omljud (på /u/). Resultatet skulle då ha varit **kymr*, inte *kömr*. Istället ser han *kömr* som resultatet av en samnordisk men sporadisk övergång /we/ > /ø/. En parallell finner han i fisl. *söfn*, sv. *sömn* < *suefn-*, där den följande labialen (/ϕ/) har kunnat underlätta processen. Presensformerna *söfr* (: *sofa*) och *tröðr* (: *troða*) skall vara bildade efter förebild av det betydligt vanligare *kömr*. Att *koma* ofta är mindre betonat (före betonat adverb) skall också ha bidragit, förutom den följande labialen /m/. Han anser det inte vara alltför djärvt att anta att det i tidigaste urnordiskan skall ha funnits en infinitiv **kueman*, liksom i gotiskan och fornhögtyskan. Preteritum *kvam* anser han vara en rest därav. Presens **kuemr* har givit *kömr*. I en senare artikel (1941: 116 ff.) framhåller Lindroth den i *koma* för isländskan unika förbindelsen /om/ ur ett systemologiskt (fonologiskt) perspektiv. Han pekar också på att de rätt många ord som innehåller /um/ inte har förmått ändra *koma*.

Magnússon (1989:'koma', 'kona', 'sofa') tror inte på en utveckling /we/ > /o/, och menar att *sofa* och feng. *swefan* företräder olika avljudsstadier, liksom *koma* : got. *qiman* o.s.v. och *kona* (som han jämför med gr. γυνή): got. *qinō*. *Tólf* sägs (a.a.:'tólf') komma av **twaluf*.

Marstrander (1915:107) framhåller att fornnordiskt *uë* blir iriskt *úⁱ* i iriskt *cuiniu*, som han menar förutsätter ett fornnordiskt *kuena*, obl. *kuenu* (gen. pl. *kuenna*), som enligt Marstrander stämmer med ack. sg. «*cuinu*» (BrOlsen;184\$). Att härleda iriskt *cuiniu* ur ett fornnordiskt *kona* anser Marstrander "lydlig umulig". Han anser vidare att Bugge (1899:235) har fel då han i «*cuinu*» ser ett tidigt belägg för *kuinna*, obl. *kuinnu*.

Mausser (1933:1113 ff.) tar upp *qu-* i samband med redogörelsen för formvariationen hos verbet *komen* i medel- och fornhögtyskan. Han talar om /w/-bortfall och en partiell assimilation av /e/ i form av förlust av dess "palatalkaraktär"; en starkare grad av assimilation än hos varianten *köm-*, som också förklaras med /w/-bortfall och partiell assimilation, ehuru med behållande av "palatalkaraktären".

Mettke (1983:§ 52,2) tar upp klustret *qu*, d.v.s. /kw/ och säger att /w/ sammansmälter med den följande vokalen ("mit dem folgenden Konsonanten"!; Måste vara fel.) och "fördunklar" den: *quâmen* > bair. *kômen*; /quë, que/ > /kö/: *quëc* > *köck*, *quëne* > *köne*, *queln* > *köln*, *quëste* > *köste* m.fl. Vidare /qua/ > /ko/: *quat* > *kot*.

Michels (1921:§ 135) tar upp de initiala sekvenserna *quë-* (*qué-*), *qui-*, *quî-*, som inom ett inte helt avgränsat område blir *kö-*, *kü-*, *kiu-*. Han ger åtskilliga ex. härpå, såsom *köne*, *chöne* (< fht. *quëna*) och *kömen* (fht. *quëman*) jämte *komen*, som han menar kommer av fht. *koman*, och nämner även sidoförmerna (till *köne*, *chöne*) *kone*, *chone*. Också *qua-* > *ko*, *quâ-* > *kô-* tas upp. Några ex.: *kom*, *kam* < *quam*; *kômen*, *kâmen* (konj. *kœme*, *kæme*) < *quâmen*; bajerskt *kot* < *quat* 'kvad'.

Nielsen (1991:'kone') tror inte på en utveckling /we/ > /o/, och menar att *fnord kona* kommer av **kwunōn*, i avljudsförhållande till **kwenōn*. Liksom *koma* av **kwuman* i avljudsförhållande till got. *qiman*, fht. *queman*. Även växlingen *sofa*: feng. *swefan* förklaras med avljud. Räkneordet *tolv* sägs däremot komma av **twalib-*.

Noreen (1879–80:693 ff.) menar i sin anmälan av Söderberg (1878–79) att en "kontraktion *ve* > *o*, *u* i ljudfysiologiskt afseende [är] obegriplig", medan han anser kontraktionen *ve* > *ø* rimligare. Han menar vidare att *kona*: *kvenna* företräder samma avljudsväxling som sanskritiskt *gnâ*, grekiskt *γυνή* m.fl.: slaviskt *žena*, gotiskt *kvino* m.fl. Noreen (1904) säger inget om /we, wa/ > /o/, och anser att det föreligger olika avljudsstadier i *kwinna*: *kona/kuna* (§ 172). Han håller dock för möjligt att ett rsv. *kwena* kan ha funnits: "rschw. *kuinq* L. 242 [= U1039B] dürfte vielleicht eher als **kwena*, got. *qinō*, aufzufassen sein" (§ 166). Likaså 1923:§ 162: "[...] *kona* (aber obl. *kuenu*, geschrieben *cuinu* in einer runeninschr. aus Man und als air. lehnwort *cuiniu*". Öväntat är därför att Noreen (1923:§ 408.2), med Bugge (se ovan), anser «*cuinu* [BrOlsen;184\$] vara ett första belegg för ett nybildat *kwinna*. *Tolf* anser han (1923:§ 77.10) komma av **twaluf* genom inverkan av det följande /u/. Annorlunda i anmälan (1879–81:694): "Säkerligen är det också tonlösheten [= svagtrycket], som föranledt öfvergången got. *tvalif* → nord. *tolf*; ty man har all anledning att antaga, det *tvalif* lika väl som det andra med *lif* sammansatta räkneordet [...] haft just denna andra stafvelse betonad." Preteritumparticipformen *s(u)orenn* ("statt *suarenn*") anser Noreen (a.st.) ha spridit sig från former med ändelsen *-um*, *-u*. I uppställningen (a.a.:§ 500) ges endast formen *suarenn*. Annorlunda förklarar han (1904: § 540.3) fsv. *s(w)orin*, *s(w)urin*. *Sorin*, *surin*, fisl. *sorenn*, feng. *sworen*, fht. *gisworan*, som där sägs

vara en urgammal anomali. Formerna fsv. *swarin*, fisl. *suarenn*, feng. sällan *swaren*, sägs vara bildade efter mönstret *fara* : *fōr*, -*o* (1904:§ 540.3 anm. 3).

Olson (1924:225) är i sin anmälan kritisk till att Heusler (se ovan), då han säger att isl. *sofa* har *o* av *we*, inte nämner att växlingen isl. *sofa* : feng. *swefan* skulle kunna bero på avljud, vilket Olson finner sannolikare. Olson tillägger: "En övergång *we* > *o* på nordisk botten är för övrigt även i det andra anförda ex.: *kona* (: got. *qinō*) ganska tvivelaktig."

I Oxford (1966:'quean') tas fnord. *kona* upp, men det sägs där inget om hur *kona* förhåller sig till övriga språks former med /kwe/. Inte heller i Oxford (1989:'quean') sägs något om detta; där är endast gen. pl. formerna *kvenna*, *kvinna* (ej *kona*) med.

Paul (1969:§ 77) tar upp utvecklingen *quē-*, *que-* > *kō-*; *qui-* > *kū-*; *quī-* > *kiu-* och exemplifierar denna. Det framhålls även att *ko-* förekommer jämte *kō-*, men att det är svårt att hålla isär dessa emedan /ø/ i handskrifterna ofta återges ⟨o⟩. Fht. *quēna* skrivs oftare *kone* än *kōne*; fht. *quēman* vanligen *komen*, men även *kōmen*. Också *quā-*, *quā-* blir *kō-*, *kō-* i bair. *kot* < *quat* 'kvad', *kom*, *kōmen* < *quam*, *quāmen*. Också en utveckling /wi/ > /u/ nämns: *zwischen*, nht. *zwischen*, liksom /we/ > /ø, y/: *swēster* > *sōster*, *sūster*.

Peterson (1994:29) normaliserar ⟨kuino⟩ (U1039B) *kvinna* och ⟨kuinw⟩ (U148) *kvinnu*. ⟨kamo⟩ (U214) och ⟨kamw⟩ (U73) normaliseras *kāmu* (a.a.:27).

Pokorny (1994:474) tar upp got. *qino*, feng. *cwene*, fht. *quena*, mht. *quene*; därjämte nollstadium i mht. *kone*, fnord. *kona* (gen. pl. *kvenna*); förlängningsstadium i got. *qēns*, skr. *jāni-*, fisl. *kvēn*, *kvān*, feng. *cwēn*, fsax. *quān*. Däremot är han (a.a.:464) mer tveksam i fråga om verbet *koma*: got. *qiman*, fht. *queman* och "(tiefstufig?) *coman*, = ags. *cuman*, anord. *koma*". Om *sofa* ges inga klara besked (a.a.:1048); såväl fisl. *sofa* som feng. *swefan* ges, men de olika vokalismerna kommenteras inte.

Rix (1998:187 f.) omtalar fnord. *koma*, feng. *cuman* som nybildningar, men menar också att **k^wem-a* i got. *qiman*, fht. *quēman* är en "einzel sprachliche Regularisierung von **kum-a*" efter preteritumformen **k^wam*, med hänvisning till Seebold (1970:315 f.). Också fnord. *sofa*, feng. *swefan* omtalar Rix (a.a.:556 f.) som nybildningar, och att feng. *swefan* är "nach dem Prät. regularisiert".

Seebold (1970:315 f.) nämner i första hand att *koma* innehåller ett nollstadium, och att got. *qiman*, fht. *queman* är nybildningar eller en annan stambildning. Nybildningen med fullstadium sägs ha en parallell i *trud-/tred-*. Han tillägger dock att en utveckling *quem-* till *com-*, *cum-* inte med full säkerhet kan uteslutas. För vokalen i fvn. *sofa* hänvisar Seebold (a.a.:482) till Krause (1948:§ 58.5), som antar att en utveckling /we/ > /o/ föreligger; jfr ovan. Om preteritumparticipet säger han inget, men tydligen antar han att det företräder nollstadiet, i det han säger (a.a.:483) att

inkoativet *sofna* kommer av *swufnō*. Utanför avljudsklassen anser han *sófa* < **swōf-ja*- stå. Om preteritumparticipet till fisl. *sverja*, feng. *swerian* o.s.v. säger han (a.a.: 481) att nollstadiet förekommer påfallande ofta. Om participformen *ofinn* (: *vefa*) säger Seebold (a.a.:540) att den förmodligen företräder nollstadiet "mit Samprasara-Ablaut (**ub*-)".

Söderberg (1878–79:16 not 3, 41 not 1) menar att forngutniskt /u/, motsvarande fornnordiskt /o/, i vissa ord är resultatet av att /w/ "sammansmält med ett följande *e* eller *a* (kort *a*)". Han ger exemplen *kuna* (: *kona* < **kvena*), *kuma* (: *koma* < **kwema*), *sufa* (: *sofa* < **svefa*), *hur* (: *hvar*), *kufna* (: *kvafna* (Söderberg skriver "*kafna* för **kvafna*"; Noreen (1923:§ 170 anm. 1) ger *k(u)afna*). /wa:/ har däremot givit /o/, enligt Söderberg. Exemplet (!) är *so* (: *svá*), vilken utveckling han jämför med fornnordiskt *sófu* (: *sváfu*), forngutniskt *suafu*. Sammalunda förklarar han *tyggia* (: *tvggia*), *þy* (: *þvi*). Märk att Söderberg ej markerar vokallängd i forngutniskan. Jfr även Noreens anmälan ovan.

Torp (1919:'kona') räknar med två germanska stammar, **kwenôn* och **kunôn*. För *koma* (a.a.: 'koma') sätts likhetstecken mellan *koma* och gotiskt *qiman*, och det anges endast en germansk form, **kwem-*, men inget sägs om hur detta **kwem-* har kunnat bli *kom-*. Mellan *sofa* och feng. *swefan* sätts också likhetstecken, men här ges två indoeuropeiska rötter, **svep-*, **sup-* (a.a.: 'sova'). Torp sätter (a.a.: 'tolv') likhetstecken mellan fnord. *tolf* och got. *tvalif*.

Verwijs & Verdam (1894:'code') menar att mnl. *code* är en annan form av *quede*, liksom *cone* av *quene* och *comen* av **queman*.

Wessén (1992d:§ 41) menar att /a/ och /e/ omedelbart efter ett /w/ labialiseras, varpå /w/ faller bort i "några vanliga ord". De vanliga ord Wessén nämner är *koma* < **kweman*, pret. *kom* < **kvam*, *kona* < **kvenō*, *tolf* < **tvalif*, pret.part. *sorinn* < **svaren*. Något annorlunda förklarar Wessén /we, wi/ > /u/ i "några mycket brukade sammansatta ord", där han menar att vokalen synkoperas och /w/ blir sonantiskt, /u/. Några ex.: *dögurðr*, *dagurðr* < *dagverðr*. Wessén tycks således ha ändrat uppfattning mot tidigare; 1919:70 ff. uttrycker han sig skeptiskt om ett nordiskt **kueman*: "överallt möta endast former med *ō*". Han tror heller inte på en "ljudutveckling *ue* > *ø*" i fvn. *sofn* (jämt *svefn*), fsv. *sømpn*.

Wessén & Jansson (1953:287) skriver om U_{1039B}: "Huruvida 100–104 **kuino** återger ett runsv. *kvena* (got. *qino*, fht. fs. *quena*, feng. *cwene*) eller ett runsv. *kvinna*, kan självfallet ej avgöras."

Wimmer (1874:§ 26) menar att "v och en följande vocal sammandrages ofta till en enkel vocal: *va–o*, *ve–o*, *u*, och *vá–ó*". Han ger exemplen *koma* för **kwema*, preteritum *kvam* och *kom*, preteritum pluralis *kvánum* och *kómum* samt *dögurðr* och *dagverðr*. I en anmärkning till denna paragraf säger han att *ve* stundom övergår

till *ø*, varpå han ger ett exempel: *søfn, sømn* jämte *svefn*. Wimmer menar vidare (a.a.: § 69) att *kona* kommer av **kvena*, samt att paradigmet *kvinna* (gen. *kvinnu*) är nyare. Av § 118 framgår att *koma* och *sofa* har "o i inf. istället för ve", **kvema*, **svefa*.

Sammanfattningsvis kan sägas att de forskare som har undersökt västgermanska språk utom fornengelska, d.v.s. kontinentalgermanska, i långt större utsträckning än de nordiska forskarna, som har undersökt de nordiska språken, är av den uppfattningen att en utveckling /we, wa/ > /o/ har skett, och att denna utveckling är förklaringen till bl.a. medelhögtyskt *komen* (fht. *quëman*) och *kone* (fht. *quëna*). Full enighet råder dock inte. Av de nordiska forskarna stöds förslaget om en utveckling /we, wa/ > /o/ i de nordiska språken av Harald Bjorvand & Fredrik Otto Lindeman, Eskil Hanssen (m.fl.), Bengt Hesselmann, Sven Söderberg, Ragnvald Iversen/E. F. Halvorsen, Elias Wessén, Ludvig F.A. Wimmer, Otto von Friesen, Ingegerd Fries och – åtminstone i fråga om *kona* – Elof Hellquist. Även de tyska forskarna Andreas Heusler och Wolfgang Krause menar att utvecklingen har skett på nordiskt område. Av annan uppfattning är Adolf Noreen, Axel Kock, Emil Olson, Erik Harding och Ásgeir Blöndal Magnússon som förklarar växlingen /we, wa/ ~ /o/ med avljud. Vilken inställning Hjalmar Falk och Alf Torp intar framgår inte helt klart. Att fler forskare anser att utvecklingen har skett i kontinentalgermanskan än i nordiskan beror sannolikt på att former som *quëman* och *quëna* är belagda i tidiga källor, men senare ersätts av *komen* och *kone*.

3. Undersökning

3.1 Avljud

Den avljudsklass som kommer i fråga i samband med verben *koma* och *kveða*, samt substantivet *kona* är den fjärde; jfr t.ex. Wessén (1992d:§ 7, § 141 b). Denna hade följande vokalväxling i urgermansk tid:

e – a – ē – u, vilket samnordiskt blir *e – a – ā – u*. I gotiskan finner man *i – a – ē – u* i t.ex. *qiman – qam – qēmum – qumans* och i fornhögtyskan *ë – a – ā – o* t.ex. *quëman – quam – quāmun – quoman* (dock oftare *quëman!*).

Som en undergrupp av denna avljudsklass brukar räknas *u – a – ē – u*, d.v.s. med nollstadium i infinitiv och presens i t.ex. gotiskt *trudan* – [*traþ – trēdun*] – *trudans*, fornisländskt *troða* – *trað* (nisl. *trôð*) – *trôðu* (nisl. *tróðu*) – *troðinn*, medelnederländskt *trōden* (de Vries 1971: 'treden'). (Fornhögtyskt *trētan* går liksom fornengelskt *tredan* efter femte avljudsklassen.) Till denna undergrupp räknas stundom även samnordiskt *koma*, fornengelskt *cuman* och enligt somliga fornhögtyskt *koman*, som då skall gå tillbaka på ett urgermanskt **kwuman*. Den fornengelska böjningen är *cuman – c(w)ōm – c(w)ōmon – cumen*, den fornisländska *koma* (pres. *kómr, kemr*) – *kom – kvámu, kvómu, kómu* (konj. *kvæmi, kómi*) – *kominn*, och den forngutniska *kuma – quam – quāmu – kumin*.

Hit förs ofta även fornisländskt *sofa*, som enligt Bjorvand & Lindeman (2000: 'sove') kommer av en suffixbetonad nollstadieform *[suβán-], med [β] av [f] (väl äldst [ϕ]; [f] hade givit [v]) efter Verners lag. Med rotbetoning och fullstadium (*e*-stadium) fornengelskt *swefan* (efter femte avljudsklassen: *swefan* – *swæf* – *swæfon* – *swefen* liksom *wefan* – *wæf* – *wæfon* – *wefen* och fornhögtyskt *wēban* – *wab* – *wābun* – *giwēban*). Det kan tänkas att också nordiskt *sofa* har tillhört femte avljudsklassen. Detta vore det väntade, då en frikativa eller klusil efter vokalen (i detta fall frikativan /ϕ/) hör hemma i femte (men inte i fjärde) avljudsklassen; jfr Wessén (1992b:31, 1992d:§ 6). Skillnaden mellan fjärde och femte klassen är preteritumparticipet, som i fjärde har nollstadium och i femte har fullstadium (= infinitiven). Detsamma torde gälla *vefa* – *vaf*, *óf* – *váfu*, *vófu*, *ófu* – *ofinn* 'väva'. Återstår då att förklara de avvikande participformerna. Fornsvenskt *væva* går efter femte avljudsklassen: *væva* – (y. fsv. *vōf*) – *vāvu* – *vævin*; Wessén (1992a:§ 121), Noreen (1904: § 537 anm. 1).

Oväntat är det långa /o:/ som (med i-omljud) tycks förekomma i fornisländskt *sōfa*, svenskt *söva* o.s.v., som dock har motsvarighet i sanskrit *svāp-āya-ti* 'söver' (3. sg. pres. ind.) och latinskt *sōpīre* 'söva'. Noreen (1923:§ 168 anm.) menar att /o:/ stundom förekommer i fjärde avljudsklassen. Hans exempel är *kómr* (**kōmi*-) jämte *kuémr* (**kuāmi*-) 'passande', *skóra* 'kamp', *sófa* 'döda'. – Eller skall formerna med /ø:/ ses som utvecklingar av former med /wæ:/ (jfr 3.2, slutet)?

Också substantivet *kona* brukar föras till denna avljudsklass, t.ex. Wessén (1992b: 33; 1992d:§ 7), Noreen (1904:§ 172, 1923:§ 168), Heusler (1966:§ 131). *Kona* kan dock antas företräda olika avljudsstadier. Wessén (a.st.) och Heusler (a.st.): *kona*, *kvenna* : *kvæn*, *kván*; Noreen (a.st.) däremot: *kuenna* : *kuæn* : *kona*, *kuna*, d.v.s. med *kona*, *kuna* företrädande nollstadiet.

Verbet *sverja* hör till sjätte avljudsklassen; jfr t.ex. Wessén (1992d:§ 143). Denna avljudsklass har ett något oklart ursprung (Braune 1966:§ 35 anm. 1), men så långt tillbaka vi kan följa den (gotiskan) var vokalväxlingen:

a – *ō* – *ō* – *a*. Så i t.ex. gotiskt *swaran* – *swōr* – *swōrun* – *swarans* 'svärja'. I fornhögtyskan har *ō* blivit en diftong, skriven ⟨uo⟩, medan växlingen är helt bevarad i de nordiska språken, t.ex. i isländskan: *a* – *ó* – *ó* – *a*, liksom i fornengelskan. I verbet *sverja* har de germanska språken utom gotiskan ett *j*-infix i presens och infinitiv. I preteritumparticipet av detta verb har fornhögtyskan *gisworan*, aldrig **giswaran* (Braune 1975:§ 347 anm. 4), fornengelskan *sworen*, sällan *swaren* (Brunner 1965:§ 392 anm. 8) och fornisländskan har *sorinn* jämte *svarinn* (nisl. *svarinn*).

3.2 De fonologiska villkoren

De fonologiska villkor för en utveckling av /we, wa/ till /o/, som har framställts är att sekvensen skall stå postkonsonantiskt och att stavelsens koda ej får vara lång

(Heusler 1962:§ 87.2; Krause 1948:§ 58.5). Dessa villkor utesluter ord som *vefa*, där /w/ ensamt är stavelseansats, och *kvenna*, *svefn*, där kodan är lång. Det finns emellertid åtskilliga ord som uppfyller dessa villkor, men där inget (bestående) tycks ha hänt. Vidare finns *tolf*, som tycks bryta mot villkoret om kort koda om nämligen *tolf* ses som en direkt utveckling av **tulf* (Ög136§). Annorlunda om *tolf* kommer av **tolif* < **twalif*.

I fråga om *kvenna* bör man givetvis fråga sig var stavelsegränsen går. Ett bland annat typologiskt väl motiverat förslag vore *kven.na*, d.v.s. att nasalen bildar koda i den första stavelsen och ansats i den andra. Detta förslag finner stöd i *ansatsprincipen*, som säger att en sekvens KV (konsonant + vokal) bildar en stavelse (Riad 1992:24, 45 ff.), en princip som antas vara universell. *Ansatsmaximering* skulle ge **kve.nna*, men /n:/ är inte en acceptabel stavelseansats, och leder till brott mot Prokoschs lag, som säger att den betonade stavelsen skall vara tvåmorig, $\mu\mu$, (Riad 1992:47). Denna ”lag” efterlevs bäst om *kvenna* stavelseindelas *kven.na*, medan *kona* stavelseindelas *ko.na*, eftersom ansatsprincipen gäller över Prokoschs lag (Riad 1992:46). Detta stöds också av längdförhållandet i både isländskan och svenskan i dag. Isländskt *kona* uttalas i dag med lång vokal (en svävande diftong), [k^ho̞ɛ̃n̥n̥e], medan *kvenna* uttalas med kort vokal, [k^hve̞n̥n̥e]. Likaså i svenskan, där *kona* (om det alls används i riksspråket) uttalas [k^hu̞ɲ̥n̥e, k^ho̞:̞n̥e] (SAOB:’kona’ ger *kw³na², kâ³na²*, där sifforna visar att ordet uttalas med grav accent och att vokalen i första stavelsen är lång.), medan *kvinna* uttalas [k^hvin̥n̥e]. Det -n-, som hör till ändelsen -na i *kven-na*, *kvin-na* kan sägas vara ambisonantiskt, tillhörande båda stavelserna. Detsamma kan sägas om -j- i *sverja*, *svärja*.

De nämnda villkoren förefaller inte fullt ut gälla utvecklingen av /we/ > /ø/ som tycks förekomma i fornisländskt *søfn* (jämt *svefn*). Problematiskt är fornisländskt *sónsker* (jämt *svénsker*), nyisländskt *sænskur* ’svensk’. Noreen menar dock (1923: § 77.14) att *uæ* > *uó* > *ó* i *sónsker* efter dativ pluralis och singularis *sónskom* respektive *sónsko* med u-omljud. En möjlig parallell är verbaladjektivet *-svæfr*, *-sófr*, där inte u-omljud men väl svagtryck kan ha bidragit (Lindroth 1911–12:177 not 4). Kanske de ovan nämnda *kvæmr*, *kómr*, *svæfa*, *sófa* hör hit?

3.3 Orden

Den ifrågavarande ljudförändringen tycks ha varit sporadisk och påverkat ”några vanliga ord” (Wessén 1992d:§ 41). Här nedanför skall sex ord, och deras böjningsformer behandlas, ett i sänder.

3.3.1 Ordet *kona*

Kona är ett ord som finns i någon form i alla germanska språk, och har utomgermanska motsvarigheter. Det tycks äldst ha betytt ’kvinna’, liksom i många nutida

språk och dialekter. En klar betydelseförsämring från 'kvinna, fru' till 'hora, sköka' har ägt rum i svenskt *kona* (i riksspråket) och engelskt *quean*.

De förekommande germanska ordformerna är följande:

got. <i>qinō</i>	fsax. <i>quena</i> , mlt. <i>quēne</i> , nlt. <i>kwēne</i> ²
fht. <i>quēna</i> , mht. <i>quene</i> , <i>kone</i>	feng. <i>cwene</i> , eng. <i>quean</i>
mnl. <i>quēne</i> , <i>kōne</i> ³ , nl. <i>kween</i>	rsv. ⟨kuino⟩, obl. ⟨kuinu⟩
fisl. <i>kona</i> , <i>kuna</i> nisl. <i>kona</i>	fär. <i>kona</i>
fsv. <i>kona</i> , <i>kuna</i> , nsv. <i>kona</i>	fda. <i>konæ</i> , nda. <i>kone</i>

Kona, inklusive samtliga ovan nämnda former, är en *ōn*-stam. Det är av betydelse för den fortsatta diskussionen hur *ōn*-stammar böjdes i genitiv pluralis i urgermansk och senare tid. Iversen (1955:§ 76) ger den urnordiska ändelsen: **-ōnō* > fisl. *-na*. Den urnordiska ändelsen har sin direkta motsvarighet i gotiskan (Braune 1966:§ 111). Braune (1975:§ 221) ger den fornhögtyska ändelsen *-ōno* för såväl feminina som maskulina och neutrala *n*-stammar. Gallée (1910:§ 335) ger de fornsaxiska ändelserna *-uno*, *-ano*. Brunner (1965:§ 276) ger den fornengelska ändelsen *-(e)na*. Också på nordiskt område är ändelsen *-na* väl belagd; för fornisländskan, se Noreen 1923:§ 406; för fornsvenskan, se Noreen 1904:§ 421. De äldsta isländska formerna är ⟨*quena*⟩, ⟨*qvenna*⟩, bestämd form ⟨*quenanā*⟩ (Larsson 1891:187). Ännu i dagens isländska är ändelsen bevarad, t.ex. *stúlka* : *stúlkna* 'flicka', *kona* : *kvenna* 'kvinna'. I färöiskan är ändelsen i dag däremot *-a*: *kona* : *kona*.

Emellertid finns även en enstavig maskulin form *-nē* i gotiskan, t.ex. *abnē* (: *aba* 'man' = fisl. *afi* 'man'; jfr Magnússon (1989:2 *afi*)), *aúhsnē* (: **aúhsa* 'oxe' = fisl. *uxi*, *oxi*, nom., ack. pl. *yxn*, *øxn*; fisl., fsv. gen. pl. *uxna*). Denna ändelse finns i fornisländskan hos några få maskuliner, t.ex. *gumna* : *gumi* 'man' (Wessén 1992d:§ 100, anm. 3), got. *guma*, gen. pl. *gumanē* (Braune 1966:§ 107). Det har framförts att den fornisländska formen *kvenna*, med /e/ för väntat /i/ före /n:/ (Jfr Noreen 1923:§ 162.) skall vara kommen av urnordiskt **kwenanō*, motsvarande gotiskt *qinōnō* (Noreen a.st.), medan *kvinna* skall vara kommen av urnordiskt **kwennō*, bildad som gotiska genitiv pluralformen *aúhsnē* (Noreen a.st.).

Även de neutrala *an*-stammarna har i genitiv pluralis ändelsen urnordiskt **-anō* (Iversen 1955:§ 72), gotiskt *-anē* (Braune 1966:§ 109), fornnordiskt *-na* (Iversen a.st.), t.ex. isländskt *eyrna* (: *eyra* 'öra'), *augna* (: *auga* 'öga'), och Heusler (1962:§ 233)

² I medellågtyskan förlängdes kort vokal i betonad öppen stavelse (Lasch 1914: § 39). I flera ordböcker och grammatikor markeras inte detta; då så görs betecknar "—" förlängd vokal och "˘" gammal lång vokal.

³ I medelnederländskan förlängdes kort vokal i öppen stavelse i flerstaviga ord (Franck 1910: § 13). I flera ordböcker och grammatikor markeras inte detta; då så görs betecknar "—" förlängd vokal och "˘" gammal lång vokal.

menar att den feminina genitiv pluraländelsen *-na* skall vara en efterbildning av den neutrala. En direkt fornisländsk motsvarighet till gotiskt *-ōnō* vore *-ana*, menar han. Heusler menar vidare (a.a.:§ 235) att formen *kuenna* är en tidig ombildning av *kuinna*, ”aus der Zeit, bevor *kwen-* in den übrigen Kasus zu *kon-* geworden war”.

Såväl Noreens ovan anförda förslag, att *kvenna* och *kvinna* utginge från olika urnordiska former, som Heuslers ovan anförda förslag att ändelsen *-na* vore övertagen från det neutrala paradigmet känns onödigt långsökta. Som Wessén (1992a:157 och not 11, 1992d:§ 22) påpekar underlättas vokalsynkope då vokalen står mellan två fonetiskt (mer eller mindre) lika konsonanter. Detta tycks mig mycket rimligt, och **kwenana* (< **kwenōnō*) är en form som mycket lätt kan synkoperas till *kuinna*, *kwenna*. Om sedan *ōn*-stammarnas genitiv pluralform har påverkats av formen i de övriga genera är en annan fråga, som inte direkt berör det aktuella ordet, då en fullt rimlig ljudutveckling där ger en fullgod förklaring av formerna *kuinna*, *kwenna*. Endast få maskulina *an*-stammar har genitiv pluralis på *-na*, och de neutrala *an*-stammarna har i isländskan som mest varit sjutton enligt Noreen (1923:§ 401.3). Deras inverkan på *ōn*-stammarna kan inte ha varit särskilt stor. Vidare kan framhållas att fornisländskan har dubbelformerna *brenna*, *brinna* (fsv. *brinna*) och *renna*, *rinna* (fsv. *rinna*), vidare *snimma*, *snemma* ’tidigt’ och preteritum pluralis *blendu* (: *blanda*), *fengu*, *fingu* (: *fá*; fsv. *fingu*), *gengu*, *gingu* (: *ganga*; fsv. *gingu*), *hengu* (: *hanga*). I samtliga fall där dubbelformer förekommer har *e*-formen segrat. Att, som Noreen (1923:§ 162), anta att *brenna* och *brinna* samt *renna* och *rinna* utginge från olika former med /n/ respektive /n:/ tycks mig långsökt och onödigt; gotiskan, fornhögtyskan och fornsaxiskan har *brinnan* respektive *rinnan*, d.v.s. med /n:/; fornengelskan har sällan *rinnan* (vanligen med metates *iman*, liksom *biman* för **brinnan*); jfr Brunner (1965: § 386 anm. 2). Det synes rimligare att anta en mindre benägenhet i fornvästnordiskan att höja /e/ till /i/ före lång nasal eller nasal + annan konsonant, och att variation har förekommit. Den perceptuella skillnaden kan ha varit för liten för att upprätthållas. Slutligen har *e*-formerna genomförts och trängt undan *i*-formerna.

Det finns två etablerade härledningar av den nordiska formen *kona*. Att den har utvecklats

1. ur ett urgermanskt **kwenō-*, motsvarande gotiskt *qinō*, fornhögtyskt *quena* o.s.v.
2. ur ett urgermanskt **kwunō-*, företrädande nollstadiet av samma rot.

Det senare avljudsstadiet återfinns i grekiskt *γυνή* (genitiv *γυναικός*) ’kvinna’, jfr lånordet *gynekologi*, men saknar klara belägg i de germanska språken (Bjorvand & Lindeman 2000: ’kone’). Ett annat problem, om *kona* antas företräda nollstadiet, är de ovan nämnda genitiv pluralformerna *kvenna*, *kvinna*, som då förutsätter avljudsväxling i roten inom paradigmet. En sådan avljudsväxling tycks annars helt saknas i de germanska språken, men är just vad Noreen (1879–81:693) anser föreligga i *kona* :

kvenna. Man väntade förstås **konna*, men någon sådan form tycks inte vara belagd de nordiska fornspråken. Detta märkliga förhållande förbigås i flesta fall med tystnad.

Den stam **kwen-*, som ingår i *kvenna*, *kvinna* är möjligen belagd i några få runinskrifter: ⟨kuino⟩ (U1039B), ⟨kuinw⟩ (U148), ⟨kuinu⟩ (BrOlsen;184\$; daterad till ca 940⁴), ⟨[k](u)[i](n)(u)⟩ (BrOlsen;194\$). (⟨kuina⟩ på Ög150 tolkas som namnet *Gymna* eller *Gunna*.) Den skadade BrOlsen;194\$ bör knappast läggas till grund för några slutsatser. Vi får således följande belägg att resonera utifrån: nominativ ⟨kuino⟩ (U1039B), ackusativ ⟨kuinw⟩ (U148, BrOlsen;184\$). Frågan är hur runföljden ⟨kuin⟩ i dessa tre inskrifter skall tolkas. De två föreslagna tolkningarna är *kwen-a*, *-u* (= gotiskt *qinō*, fornhögtyskt *quēna* o.s.v.) och *kwinna* (= nusvenskt *kvinna*, en nybildning till den gamla genitiv pluralformen *kwinna*).

Båda tolkningarna tycks vara runologiskt godtagbara. Som bekant förekommer vanligen ej dubbelteckning av runor för långa konsonanter i vikingatida runinskrifter; jfr t.ex. Wessén (1992a:29), Snædal & Åhlén (1992:3). Ett ⟨n⟩ kan således stå för såväl /n/ som /n:/ . Dock finns ⟨kuinn×(k)⟩ i den vikingatida N283, som tolkas *kvenn-g[rið]* (Elmevik & Peterson 2000). Johnsen (1968:21) antar att ⟨nn⟩ här är en felristning för ⟨na⟩ (d.v.s. med spegelvändning av *a*-runan), vilket ger tolkningen *kvennag[rið]*, uppkommet ur *kvenna grið* 'kvinnors grid'. Johnsen (a.st.) tillägger att både *kvenn-* och *kvenna-* är vanliga i sammansättningar, men att endast *kvenna-*former av detta ord är belagda.

Nusvenskt *kvinna* anses vara en nybildning till den fornsvenska genitiv pluralformen *kwinna*. Av denna uppfattning är bland andra Wessén (1992a:§ 96, 1997:'kvinna'), Nielsen (1991:'kvinde'), Hellquist (1980:'kvinna'), Torp (1919:'kvinna'). Enligt SAOB: 'kvinna' ligger även förleden *kvinn(a)*- och det kollektiva *qvinde* (= isl., fär. *kvendi* n.) 'kvinnfolk' till grund för nusvenskt *kvinna*. Magnússon (1989:'kvinna') menar att nyisländskt *kvinna* kommer av danskt *kvinde* (forndanskt *qwinnae*) med stöd av den inhemska genitiv pluralformen *kvenna*. Enligt Kock (1920:153 f.), med hänvisning till Bugge (1899:235), är det nybildade *kvinna* belagt redan i de ovan nämnda ⟨kuino⟩, ⟨kuinw⟩, och han talar vidare om "en redan under sent urnord. tid bruklig nom. sg. **kwenna kwinna*". För det senare finns inget stöd i det bevarade materialet. Tolkningen *kwinna* finner man även hos Peterson (1994:29), likaså hos Noreen (1923: § 408.2), med hänvisning till Bugge (a.st.). Noreen motsäger dock själv detta (1904: § 166, 1923:§ 162) i det senare fallet med hänvisning till Marstrander (1915:107), som menar att Bugge (a.st.) har fel. Brøndum-Nielsen (1957:51) menar att Bugges (a.st.) tolkning är den rimligare.

⁴ Dateringen av runinskrifter är tagen ur Elmevik & Peterson (2000).

Det första litterära belägget för *kvinn-* i en annan form än genitiv pluralis är troligen dativ pluralis *quinnom* i Kopparbergsprivilegierna (Noreen 1997:24, rad 18; Söderwall 1884–1918:’qvinna’). Enligt Magnússon (1989:’kvinna’) skall *kvinna* förekomma i isländskan från 1500-talet. I runinskriften IsIr;176M, som dateras till 1400-tal står dock <kuinna>, d.v.s. *kvinna*. Detta ger ett beläggsuppehåll mellan de vikingatida runbeläggen och handskrifterna på omkring 300 år, trots att det rimligen måste ha givits åtskilliga tillfällen att använda ordet i såväl den fornisländska prosan och diktningen som de samtida (1100-, 1200- och 1300-tal) lagarna inom hela det nordiska området. Så skedde ej och en trolig förklaring är att ordet inte fanns i språket vid den tiden. Det kan tilläggas att formen med /nɪ:/ tycks vara uteslutande nordisk (Hellquist 1929:18, 291).

Men om runföljderna <kuino>, <kuinu> ej antas stå för ”en fra Urtiden bevaret Form” (Bugge 1899:235), är då *kwinna*, *kwenna* enda alternativet? En möjlighet som få (om ens någon) framför är ett nybildat *kwena*. Också denna form finner stöd i genitiv pluralis *kwinna*, *kwenna*, eftersom *kwena* : gen. pl. *kwenna* väl fogar sig i *ōn*-stammarnas böjningsmönster; jfr t.ex. *stúlka* : *stúlkna* ’flicka’, *sina* : *sinna* ’dött gräs’. Faktiskt förefaller mig en sådan nybildning morfologiskt sett rimligare än ett nybildat *kwinna*, *kwenna*. Mot *kwena* talar förstas att formen ej tycks vara belagd i litterär tid: ”das spät. mschw. 3 mal belegte *quina* ist wohl nur schreibfehler st. *quinna*” (Noreen 1904:§ 426. 4.a). Detta Noreens antagande kan knappast sägas vara bevisat, även om man väntade **quena* snarare än *quina*, som dock kan ha fått *i* efter *kvinna*. Min uppfattning är dock att <kuino>, <kuinu> är arkaismer snarare än novationer.

Fornhögtyskan har som nämnt formen *quēna* och först rätt sent förekommer formen *chone* (Braune 1975:§ 107 anm. 3). Formen *quene* tycks leva kvar in i medelhögtysk tid (Lexer 1872:’kone’); även Falk & Torp (1903:’kone’) ger dessa dubbelformer. Också i medelnederländskan fanns dubbla former, *quēne* och *kōne* (de Vries 1961:’kona’). Det tycks således vara ett allmänt kontinentalgermanskt mönster att uteslutande former med /kwe-/ hör till det äldsta litterära språkskedet, medan former med /ko-, kxo-/ är senare. Detta förhållande gör det mindre rimligt att formerna med /ko-, kxo-/ utginge från en nollstadieform **kwunō*. Dubbelformerna tyder på den variation som ofrånkomligen måste ha förekommit. I nederländskan segrade formen *kween*, i högtyskan däremot *kon*, *kone* (Grimm 1873:’kon, kone’). I jämförelse med de kontinentalgermanska språken är det anmärkningsvärt att fornengelskan endast har *cwene*, i modern engelska *quean* ’hora’. Möjligen har ordet på grund av sin specialbetydelse varit mindre vanligt. I den allmänna betydelsen ’kvinna’ och ’fru’ har ordet undanträngts av *woman* respektive *wife*. Också medellågtyskan har en form, *quēne*, nylågtyskt *kwēne* (de Vries 1971:’kween’).

För de nordiska språken är läget något annorlunda. Förutom de ovannämnda runföljderna <kuino>, <kuinu> och det i yngre fornsvenska tre gånger belagda *quina* (se

ovan) är formen *kona*, med den mindre vanliga sidoförmen *kuna*, enarådande. Runbeläggen går rätt långt tillbaka i tiden. På Dr209\$, daterad till tiden före Jellingstenarna, som ristades på sent 900-tal, står ⟨kuna⟩, på Dr41 (Jelling-tida) ⟨kunu⟩ (obl.), på BrOlsen;193B\$ (930–950) ⟨kunu⟩ (obl.). På den vikingatida Vs17 står ⟨gonu⟩ (ack.), en skrivning som tyder på att rotvokalens kvalitativt har varit tydligt skild från ändelsens kvalitet; snarare [ō] till [ō̄] än [ū]. Se Peterson (1994:27 f.) för fler (och senare) belägg. Dessa tidiga belägg – tydligen tidigare än fornhögtyskt *kona* – skulle kunna ses som ett argument för att det nordiska ordet företrädde nollstadiet **kwun-*. Också i fornisländskan, eller rättare den fornnorska som ligger till grund för isländskan, så långt tillbaka vi kan följa den, vilket torde vara 800-talets skalder, är det *kona* och inte **kwena* man finner; jfr Larsson (1891:187) för tidiga belägg av *kona*. Men förutom den tidigare nämnda morfologiska anomali detta innebure, blir det problematiskt att förklara rotvokalen /o/.

Som Wessén (1992d:§ 15) och Hesselman (1945:24) påpekar hindras *a*-omljud av nasal, och borde därför inte kunna påverka rotvokalen i ett eventuellt sent urnordiskt **kuna* (< **kwunō*). Detta är dock vad Kock (1910:108 f.; 1911:§ 633.2) påstår händer. Kvarstående /a/, uppkommet genom synkope av /o:/ kan verka omljud på ett föregående /u/ ”även i ljudgrupperna *-um-*, *-un-*” (1910:108). Detta förklarar enligt Kock (a.a.:109) den förekommande växlingen nom. *kona* ~ obl. *kunu*. Denna växling kan också förklaras annorlunda. Hesselman (1945:24) förklarar den med ”fsv. yngre ’tilljämning’ av *o* > *u* framför *u* i ändelsen”. Också von Friesen (1932:17) är av denna uppfattning: ”Det är icke tvivel om att böjningen *kona kunu* här representerar en ursprunglig fördelning av *o* och *u* eller m. a. o. att *kunu* framgått ur *konu* genom s.k. tilljämning.” Detta skall även gälla danskt *konæ* ~ *kunæ*. I fornöstnorskan finns den tilljämnade nominativformen *kana* (Noreen 1923:§ 121). Tilljämning eller vokalharmoni kan verka såväl progressivt som regressivt, men regressiv tilljämning – som i fallet *konu* > *kunu* – är vanligast i dialekterna (Riad 1998:235). Också Björvand & Lindeman (2000:’kone’) håller ”en lydlig utvikling *-on(u)-* > *-un(u)-*” för möjlig, men säger också att det kan handla om analogisk nybildning efter mönstret *hola* ~ *hulu*. De säger även (a.st.) att den norröna formen *kuna* är sällsynt. Hos Larsson (1891:187) saknas former med ⟨w⟩ alldeles, medan Holtsmark (1955:333) ger ett fornnorskt ⟨cu-na⟩. *Kuna* är däremot den forngutniska formen eftersom forngutniskan har /o/ endast före /r/; för övrigt har ursprungligt /o/ höjts till /u/; jfr Noreen (1904:§ 111.1), med hänvisning till Söderberg (1878–79:16 f.). Om en utveckling av /we/ i forngutniskan har givit /u/ eller /o/ som sedan har höjts till /u/ är knappast av betydelse, då forngutnisk fonologi inte tillåter /o/ i annan ställning än före /r/. Enligt min uppfattning framstår Hesselmans och von Friesens förslag om tilljämning i de oblika formerna som rimligare än Kocks om yngre *a*-omljud i nominativformen, främst p.g.a. att *a*-omljud hindras av nasal.

En sak att räkna med är att *kona* ofta tycks förekomma som senare led i sammansättningar. En sökning i ONP – *Ordbog over det norrøne prosasprog* – gav 202 ord med *-kona* som sista led. En del av dem tycks vara mer eller mindre tillfälliga bildningar, att döma av ONP:s citat.

Det enkla ordet *kona* finns i 186 citat, och de vanligaste sammansättningarna, med minst 20 citat, är *eiginkona* 70, *þjónustukona* 48, *frændkona* 44, *festarkona* 32, *trollkona* 31, *gríðkona* 30, *málakona* 24, *portkona* 22, *spákona* 22, *flagðkona* 21. Den sammandragna formen *frænka* (av *frændkona*) finns endast i två citat. Därtill kommer 27 sammansättningar där *-konu-* förekommer som mittre led i sammansättningar. Dessa tycks inte ha varit särskilt vanliga – flest citat i ONP har *festarkonubarn* och *hórkonusonr*, vardera i 7 citat. (*Hórkona* förekommer i 16 citat.) Redan det här givna lilla urvalet sammansättningar med *-kona*, *-konu-* förekommer i långt fler citat i ONP än det enkla ordet *kona*.

I sammansättningar uppstår vanligen första stavelsen huvudtrycket, medan följande stavelse(r) är mindre betonad(e). Detta har säkert bidragit till utvecklingen av **kwe-na* till *kona*. Det är sannolikt inte en tillfällighet att medelnederländskan har sammansättningarna *gellecōne*, *leggecōne* (Verwijs & Verdam 1894: 'cone') och inte **gelle-quēne*, **leggequēne*, som ju vore möjliga former, då *quēne* förekommer som simplex i medelnederländskan. Verwijs & Verdam (a.st.) säger även att *cōne* framförallt förekommer i sammansättningar, men för övrigt är rätt ovanligt. Hur det förhåller med sammansättningar sig i de övriga språken framgår inte av den litteratur jag har tagit del av.

Sammanfattningsvis kan sägas att flera omständigheter för mig till den ståndpunkten att *kona* o.s.v. är en utvecklad form av **kwenō-* snarare än **kwunō-*:

1. Rotvokalen /o/ som lättare kan ses som en utveckling av /we/ än av /wu/.
2. Att *quēna* är belagt långt tidigare än *chona* i fornhögtyskan.
3. Den morfologiska anomalin med avljudsväxling mellan genitiv pluralis och övriga former i paradigmet som följer om formen **kwunō-* > *kona* antas.
4. Att ett nordiskt (gammalt snarare än nybildat) *kwena* troligen är belagt i några vikingatida runinskrifter.

3.3.2 Ordet *koma*

Koma är ett ord som förekommer i samtliga germanska, liksom i utomgermanska språk. I de germanska språken uppträder följande former, böjningen uppvisar en hel

del variation. Gotiskan kan här tjäna som referens, då de gotiska formerna är mest (helt) regelbundna:⁵

got.	<i>qiman</i>	<i>qam</i>	<i>qēmun</i>	<i>qumans</i>
fisl.	<i>koma</i>	<i>kom</i>	<i>kómu, kvámu, kvómu</i>	<i>kominn</i>
fär.	<i>koma</i>	<i>kom</i>	<i>komu</i>	<i>komín</i>
nno.	<i>kom(m)e</i>	<i>kom</i>	—	<i>kom(m)en</i>
fsv.	<i>koma, kuma</i>	<i>kom</i>	<i>kōmu</i>	<i>komín</i>
rsv.	⟨kumo⟩	⟨kuam⟩, ⟨kam⟩	⟨kamo⟩, ⟨kamu⟩	—
fda.	<i>koma, kuma</i>	<i>kom, kum</i>	<i>kāmu, kōmu</i>	<i>kumin, komæn</i>
fgutn.	<i>cuma</i>	<i>quam</i>	<i>quāmu</i>	<i>cuminn</i>
fsax.	<i>kuman</i>	<i>quam</i>	<i>quāmun</i>	<i>gikuman, kumen</i>
mlt.	<i>kōmen</i>	<i>quam</i>	<i>quāmen, quēmen</i> ⁶	<i>gekōmen</i>
mnl.	<i>cōmen</i>	<i>quam, cam, com</i>	<i>quāmen, cāmen</i>	<i>cōmen</i>
fht.	<i>quēman, co-</i>	<i>quam</i>	<i>quāmun</i>	<i>quēman, quoman</i>
mht.	<i>komen, kömen</i>	<i>quam, kam, kom</i>	<i>quāmen, kâmen, kōmen</i>	<i>komen</i>
ffrank.	<i>queman, co-</i>	<i>quam</i>	<i>quāmun</i>	<i>quhoman</i>
feng.	<i>cuman</i>	<i>c(w)ōm</i>	<i>c(w)ōmon</i>	<i>cumen, cymen</i>

Därtill kan läggas de fornisländska preteritum konjunktivformerna *kvæmi, kómi*, varav nyisländskt *kæmi*, som har direkta motsvarigheter i medelhögtyskt *kæme* och *chwæme* (Lexer 1872: 'komen'). Lexer menar (a.st.) att *kæme* skall vara en utveckling av äldre *chwæme*.

Det finns också avledningar till detta verb: fornisländskt *kvæmr, -kvæmr, -kómr* (vartill subst. *-kvæmd, -kvæmni*) 'förmögen att komma; passande', *kváma, kóma* 'ankomst', *-kumall* i *auðkumall* 'lättåtkomlig' (Hesselman 1945:22); annorlunda Magnússon (1989: '-kumall') som antar en germansk rot **kem-* < **gem-* 'trycka ihop'. För fler avledningar i olika språk, se Seebold (1970:316).

3.3.2.1 Infinitiv

Det finns åtskilliga problem förknippade med detta verb. Redan infinitiven visar åtskillig variation. Det finns en motsättning *-o-*, *-u-* ~ *-we-*, *-wi-*. Åsikterna om dessa former går också helt isär. Feist (1939: 'qiman') menar att verbet äldst skall ha varit atematiskt, men i samtliga språk övergått till tematisk böjning. Han menar vidare att krimgotiskt *kommen*, fornisländskt *koma*, fornengelskt *cuman*, fornfrisiskt *kuma*,

⁵ För böjningen jfr Seebold (1970) och de i litteraturförteckningen uppförda grammatikorna och ordböckerna för respektive fornspråk. För nutida språk hänvisas till ordböcker och för respektive språk (ej i litteraturförteckningen).

⁶ *quēmen* har analogiskt *-ê-* för *-â-* efter preteritum konjunktiv (Lasch 1914: § 422 anm. 1).

⁷ Till *auðkumall* finns en avledning *auðkymli* (Magnússon 1989: '-kumall').

koma, fornsaxiskt *kuma*, *koma*, fornhögtyskt *coman*, *cuman* företräder nollstadiet, ett ursprungligen atematiskt aoristpresens.

Det saknas förvisso inte stöd för en urgermansk böjning **kwuman* – **kwam* – **kwēmun* – **kwumina*. Ett stöd finns i verbet gotiskt *trudan* – [traþ – trēdun]⁸ – *trudans*, fornisländskt *troða* – trað – tróðu – troðinn, fornsvenskt *troþa*, -u- – troþ – tröþu – trupin, färöiskt *troða* – tróð – tróðu – troðin, nynorskt *trå* – tro(d) – treden, som har just densamma märkliga vokalväxlingen.⁹ Såväl fornhögtyskan som fornengelskan har emellertid regelbunden böjning efter femte avljudsklassen: *trētan* – trat – trātun – gitrētan respektive *tredan* – træd – trædon – treden. Ett annat stöd är möjligen fornengelskt *cuman*, fornsaxiskt *kuman*, fornfrisiskt *kuma*, som kan komma av ett urgermanskt **kwuman*- av **g^wŋ*-. Detta innebär att *kwu*- har blivit *ku*- i den nämnda språken. Men vad innebär egentligen det – fonetiskt sett? Troligen inte mycket. Man kan anta ett uttal [k^{wh}u-, k^{wh}u-] för såväl *kwu*- som *ku*-. Något tydligt [w] segment torde svårligen kunna urskiljas i en sekvens bestående av en velar labialiserad konsonant (här en klusil) och ett [u, ʊ], som ju är en bakre rundad vokal. Catford (2001:102 f.) skriver kortfattat men intressant om skillnaden mellan samartikulerat [k^w] och sekvensen [kw]. Han menar att skillnaden i första hand är en fråga om fonologisk struktur, inte fonetik. I sina mest extrema realisationer finns emellertid en fonetisk skillnad, menar Catford (a.st.). Vid uttal av [k^w] ”skall” läpprundningen vara helt i fas med ocklusionen. Förutom att detta torde vara praktiskt omöjligt, innebär det i sin perfekta realisation att [w] nästan inte hörs; först under explosionsfasen kan något höras. Vid uttal av sekvensen [kw] ”skall” däremot [k]-fasen vara orundad och följas av en [w]-fas, d.v.s. labiovelar approximant. Detta är förstås lika omöjligt, då läpparna vanligen intar sitt rundande läge i ”förtid” och sedan behåller det också något efter det fonologiskt rundade segmentet. Möjligen kan den labiovelara artikulationen vara något mer långsträckt i tiden då sekvensen [kw] uttalas; jfr Catfords diagram (a.a.:103), men så behöver det förstås inte alltid vara och Catfords diagram rymmer också viss variation. Fonetiskt sett är det således inte relevant att skilja på [k^{wh}-] och [k^{hw}-]. Sedan kan man fonologiskt tala om ”bortfall av /w/” om man så vill. Ett sådant resonemang är emellertid föga förankrat i den fonetiska verkligheten. Krause (1968:§ 49a.) säger om gotiskt ”*q* gibt einen phonetisch nicht genau bestimmbaren Laut wieder: entweder einen stimmlosen Labiovelar (*k* mit Lippenrundung) oder ein *k* mit stimmlosem *w*”. Detta bör innebära (ordinitialt) [k^{wh}-] respektive [k_M-]. I initial ställning är det rimligt att

⁸ Braune (1966:§ 175 anm. 2) ger preteritumformerna inom “[]”, men vad hakarna markerar framgår inte. Ej belagda former markeras annars med asterisk. Seebold (1970:505) ger inga gotiska preteritumformer.

⁹ Pokorny (1994: 205) antar att en participform **dru-to*- ligger bakom infinitiven gotiskt *trudan*, isländskt *troða*. Också Magnússon (1989:’troða’) är inne på den tanken. Fornhögtyskt *trētan*, fornengelskt *tredan* o.s.v. kan vara avljudande nybildningar till urgermanskt **trudan*-.

postaspirationen realiseras [ʷ], d.v.s. som en tonlös labiovelar frikativa. Detta förutsätter att artikulatorerna någorlunda behåller sina lägen från [k]-artikulationen, vilket är högst rimligt. Här finns åtskilligt utrymme för fonetisk variation, och det har säkert utnyttjats. Också Lehman (1994:21 ff.) diskuterar gotiskt *q*.¹⁰ Hans egen tolkning är /kʷ/, samtidigt som han nämner att andra tolkar *q* som /kw/. Kluster av typen /Kw/ menar Lehman (a.st.) endast har en inledande dental, t.ex. *twái* '2'. Även Braune (1966:§ 59) tolkar *q* som ett labialiserat *k*-ljud. Nilsson & Svensson (1997:§ 17) menar att strukturalistisk metodik leder till slutsatsen att *q* står för ett fonem, inte en sekvens av två. De medger dock (a.a.:§ 14) att det inte är klarlagt.¹¹

Att de belagda formerna är *cuman*, *kuman*, *kuma* och inte **kwuma(n)* är således inget problem, och att gotiskan har preteritumparticipet *qumans*, inte **kumans*, säger troligen inget om uttalet. Att fornengelskan har formen *cuman* med /u/ och inte */o/ beror på den följande nasalen (Brunner 1965:§ 82). Den fornnordiska normalformen är *koma*, med *kuma* som sidoförm. Forngutniskan har däremot som väntat *cuma*. Runsvenskt <kumo> (U719) kan tolkas *koma* eller *kuma*. För att fornisländan skall passa i denna grupp ville man hellre att sidoförm *kuma* vore normalformen, eftersom *a*-omljud, som annars sänker /u/ till /o/, hindras av nasalen (Hesselman 1945:24). Några former med <u> finner man dock inte hos Larsson (1891:185 ff.). Möjligen hör även fornhögtyskt *koman* (sällan *kuman*) hit. Kock (1910:105) menar dock att /o/ i såväl *koma* som *kona* "ljudlagsenligt" har uppkommit ur /u/ genom *a*-omljud. (Se vidare ovan om eventuellt *a*-omljud i *kona*.) Det finns dock många ord med en bevarad *-um*-sekvens, t.ex. *sumar* 'sommar', *þumall* 'tumme', *humarr* 'hummer'. Dessa förklarar Kock (a.a. 110 f.) med att former där *-a* ej står direkt efter *-m* har varit vanligare, och att /u/ därför har segrat i dessa ord. I orden *hlumr* 'svag', *sumr* 'somlig' har *-a* synkoperats medan /m/ hindrade *a*-omljud. Det är således endast kvarstående *-a* som verkar *a*-omljud enligt Kocks förslag. Men också *an*-stammen *gumi* 'man', oblik form *guma*¹² saknar *a*-omljud. Det finns fler exempel på /um/ i gammal kort stavelse isländskan: *fum* n. 'förvirring', *fuma* 'nervöst plocka med ngt.', *fumari* m. 'nervös person', *gluminn* (nisl. pret. part. till *glymja* 'dåna, klinga'), *glumr* 'buller', *hruma* 'skrapa', *humall* 'humle', *luma* (nisl.)

¹⁰ *q* används i textutgåvor, ordböcker och grammatikor, men ej i handskrifterna; där finner man ett tecken som mest liknar grekiska <ϰ> "ὄψιλον" (Lehmann 1994: 21).

¹¹ Att jag konsekvent skriver /kw, xw/ (liksom /sw, tw/ o.s.v.) och inte /kʷ, xʷ/ i min framställning skall inte tolkas som ett ställningstagande i frågan, eftersom jag inte finner någon anledning att ta ställning i frågan.

¹² De maskulina *an*-stammarna har *-a* i ändelsen i sex av åtta former. I fallet *gumi* är formerna följande: sg. nom. *gumi*, ack., dat., gen. *guma*; pl. nom. *gumar*, ack. *guma*, dat. *gumum*, gen. *gumna*. Iversen (1955: § 72) ger följande urnordiska ändelser: sg. nom. *-a*, ack., dat., gen. *-an*; pl. nom. *-an*, gen. *-anō*, ack., dat. efter *a*-stammarna. Gotiska: sg. nom. *guma*, ack. *guman*, dat. *gumin*, gen. *gumins*; pl. nom., ack. *gumans*, dat. *gumam*, gen. *gumanē* (Braune 1966: § 107).

'ruva på ngt.', *numinn* (pret. part. till *nema* 'taga'), *suma* (nisl.) 'glupskt sluka', *þruma* (-aði; ð-verb) 'åska, dundra', *þruma* (-di – -að; ē-verb) 'vänta', *þuma* 'känna med fingrarna', *þumi* m. (nisl.)¹³ 'tumme', *um* 'om' (prep.), *umi* m. (fisl.) 'dåligt rykte', *uminn* (nisl. pret. part. till *ymja* 'klinga'), *-kumall* 'åtkomlig'. *Koma* med sina former och avledningar är det enda exemplet på fornisländskt /om/! (Jag räknar då inte med ändelsen *-om*, som i både tidigare och senare skeden är *-um*, ej heller den tillfälliga äldre nyisländska formen *somið* 'summit', preteritumparticip till det i isländskan rätt ovanliga *svim(m)a* 'simma'; jfr Lindroth, 1941:116, 120 not 2.)¹⁴ Redan detta antyder att sekvensen har uppstått på ett något ovanligt sätt. Bjorvand & Lindeman (2000:'komme') antar att sidoformen *kuma* är sekundär och yngre än *koma*. Möjligen har det bidragit att sekvensen /om/ i detta verb är isolerad i språket och ej helt passar i det fonologiska systemet.

På nordiskt område är, som framgår av uppställningen ovan, någon infinitiv på *kwem-* inte belagd. Däremot finns formen *quëman* i fornhögtyskan. På 700- och 800-talen böjs det helt regelbundet, om man bortser från preteritumparticipet *quëman* (efter femte avljudsklassen). Den väntade formen *quoman* förekommer mer sparsamt (Braune 1975:§ 340 anm. 3). Från 900-talet överväger former med *ko-*, *ku-*, och från 1000-talet är *quë-*former helt försvunna; Braune (a.st.). Här bjuder oss fornhögtyskan således möjlighet att följa utvecklingen /kwe-/ > /ko-/ från ett stadium då /kwe-/ tycks vara enarådande (700-, 800-tal) via ett övergångsstadium då den för ljudförändringar nödvändiga fonetiska variationen kommer till synes i handskrifterna (900-tal) till ett stadium då "övergången" är genomförd och den nya varianten /ko-/ är enarådande (1000-tal). Denna möjlighet är givetvis mycket värdefull och bör inte bortkastas genom att betrakta *koman* som stående i avljudsförhållande till *quëman*. Mot det senare förslaget talar förstas att *koman* då borde vara belagt redan i tidigaste fornhögtyskan, och inte först på 900-talet. Jag avstår från att dra några bestämda slutsatser om gotiskt *qiman* ~ krimgotiskt *kommen*. Feist (1939:'qiman') menar att en avljudsväxling föreligger. Det tycks mig mindre troligt att ett avljudsstadium skulle vara enarådande på ett tidigt skede, för att i ett senare vara helt ersatt med ett annat. (Feist a.st. ger *kommen* som enda krimgotiska form.) En utveckling eller påverkan från något annat germanskt språk förefaller rimligare.

¹³ *Þumi* tycks inte vara belagt i fornisländska, utan först på 1800-talet (Magnússon 1989:'þumi'). Ordet tycks likväl vara samnordiskt, fornsvenskt *þumi*, forndanskt *thumæ*, nynorskt *tume*, av **þūman-*, i avljudsförhållande till fornsaxiskt *thūmo*, fornhögtyskt *dūmo* (nyhögtyskt *Daumen*), av **þūman-* (Magnússon 1989: '2 þuma').

¹⁴ Lindroth (1941: 120) har fel då han påstår att också "i nyisl. är *kōma*, efter stavelseförlängningen, ett ensamstående ord i fonologiskt avseende". I nyisländskan finns nämligen *-vom-* av fornisländskt *-vām-* i t.ex. *vāma* > *voma* f. 'kväljning (m.m.)', *vāmr* > *vomur* m. 'motbjudande person' m.fl. Många är de dock ej.

3.3.2.2 Presens singularis indikativ

Presens singularis indikativformen är i fornisländskan *kømr* eller *kemr*. Den senare formen, *kemr*, kan ses som en delabialiserad form av *kømr*, så Wessén (1992d:§ 34). *Kemur* är också den nysländska och färöiska formen. Formen *kømr*, liksom *søfr* (: *sofa*) och *trøðr* (: *troða*) har vållat problem. Problemet, om man antar att *kømr* kommer av **kwumi-*, är att *i*-omljud har genomförts i kort rotstavelse, vilket är oväntat; jfr t.ex. Wessén (1992d:§ 20 m.fl. §§). Noreen (1923:§ 416 anm. 3) menar, med hänvisning till Wessén (1919:73 ff.), att de kortstaviga presensformerna tidigt skall ha fått samma accentuering som de långstaviga, d.v.s. med mindre tryck på andra stavelsen. Detta leder till att de kortstaviga formerna synkoperas samtidigt med de långstaviga, med genomförande av *i*-omljud som följd. Wessén (a.a.:70) hänvisar till tredje upplagan av Noreens *Altisländische Grammatik*, § 520 anm. 6, där *kømr* sägs ha *i*-omljud i analogi med de långstaviga, en uppfattning som Wessén tydligen inte delar, men likväl senare (1992d:23) gör till sin, dock med tilläget att "Sannolikt har utjämningen skett före synkopen, så att de fåtaligare kortstaviga har antagit de långstavigas accent och därför fått omljud och synkope samtidigt med dessa." Om detta antagande stämmer tycks mig *i*-omljudet hos de kortstaviga snarare "ljudlagsenligt" än analogiskt. Det anser också Wessén (1919:75). Ytterligare ett problem, förutom *i*-omljudet självt, är att omljudet resulterar i *kømr*, inte **kymr*, som vore den mer väntade formen om *koma* antas komma av **kwuman-* (/u/ > /y/). Formen *kømr* förutsätter då en genom *a*-omljud uppkommen presensform **komi-*. Redan i infinitiv är *a*-omljud högst tveksamt, p.g.a. nasalen (jfr ovan) och i presens saknas förutsättningar alldeles. Wessén (1992d:§ 17.3) antar likväl att *i*-omljud leder till att **komi-* blir *kø-*, men tillägger att /o/ endast efter analogisk utjämning kunde stå före /i, j/, och att /o/ > /ø/ därför är ett ovanligt resultat av *i*-omljud. Hur detta går ihop med Wesséns (1992d:§ 41) uppfattning att *koma* kommer av **kve-man* framgår inte. Att Wessén har ändrat uppfattning om ursprunget för formen *koma* är rätt uppenbart då han (1919:70 f.) tar avstånd från Lindroths (1911–12:177 f.) förslag, att /ø/ i *kømr* berodde på en samnordisk sporadisk utveckling av /we/ till /ø/, och att det i tidigaste urnordiskan skall ha funnits en infinitiv **kve-man*, som sedan har dött ut, medan däremot presens *kømr* (och preteritum *kvam*) levde vidare. Det går lätt att komma med invändningar mot att det skulle ha funnits två parallella infinitivformer, företrädande olika avljudsstadier (Jfr att just detta har föreslagits för fornhögtyskan!), och att nollstadieformen skulle ha bevarats i infinitiv och presens pluralis medan presens singularis indikativ skulle ha bevarat fullstadieformen. Det gör också Wessén (1919:70 f.). Den av Lindroth föreslagna utvecklingen /we/ > /ø/ får stöd av Hesselman (1927:44), som menar att /o/ i *koma* och *kona* kommer "närmast av nasalerat ø". Detta förklarar emellertid inte vokalväxlingen *koma* ~ *kømr*. Den kan bero på att processen /we/ > /o/ påverkades av ett /i/ i presensändelsen, d.v.s. ett slags *i*-omljud. Den kan också bero på att /ø/ kan ha

införts analogiskt sedan **kweman* hade blivit *koma*. Starka verb i isländskan "skall" ha omljudda former i presens singularis indikativ, om infinitivens rotvokal så tillåter. Det gör /o/, även om exemplen är få (Wessén 1992d:§ 17.3). Att östnordiskan inte har *i*-omljudda presensformer kan bero på att utjämingen gick åt andra hållet, så att de långstaviga "antagit de kortstavigas starkare tryck på andra stavelsen" med senare synkope och uteblivet omljud som följd, föreslår Wessén (1919:75), men tillägger att det kan finnas andra förklaringar. Den fornsvenska formen är således *kom-*, tidigast belagd som ⟨*kumbr*⟩ (Vs24). I äldre fornhögtyska är formen *quim-*, d.v.s. med äldre, samgermanskt *i*-omljud på /e/ som verkar oberoende av stavelsekvantitet, men ej genomförs i presens av starka verb i de nordiska språken; jfr Wessén (1992a:21 f., 1992d:§ 16). Motsättningen infinitiv *quēman* ~ presens *quim-* blir i senare fornhögtyska *koman* ~ *kum-* (Braune 1975:§ 340 anm. 3). Höjdskillnaden (mellanhög ~ hög) är således bevarad. I nyhögtyskan är denna motsättning utjämnad: *kommen* ~ *komm-*. I fornfrankiskan är förhållandet liknande det i fornhögtyskan (Franck 1971: § 185.1).

3.3.2.3 Preteritum singularis indikativ

Preteritum singularis **kwam-* är bättre bevarad. Den finner man, förutom i gotiskt *qam*, bland annat i fornhögtyskt *quam*, runsvenskt ⟨*kuam*⟩ (U29 (2×), U332†, U1016), forngutniskt *quam* och nederländskt *kwam* (nu uttalat ungefär [kvam]). I fornisländskan påstås det stundom att det skall ha funnits ett *kvam*, t.ex. av Iversen (1955:§ 122). Om formen *kuam* säger Wessén (1919:71) att den "finnes endast i ordböcker och grammatikor [...] icke i någon handskrift". Likaså Lindroth (1941:119), som säger om formen *kvam* att "i isländskan har den säkert inte funnits". Formen finns heller inte hos Larsson (1891:'coma') Den isländska och fornsvenska preteritum singularformen är istället *kom*. Att denna form skulle ha ett annat ursprung än **kwam-* kan jag inte se, allra minst då direkta motsvarigheter till denna finns belagda i såväl runsvenska (⟨*kuam*⟩, U29, U332†, U1016) som forngutniska. Av samma uppfattning är Wessén (1992a:125). Detta visar att sekvensen /wa/ åtminstone i denna ofta mindre betonade verbform – jfr Kock (1910:112) – har kunnat utvecklas till /o/. Den fornengelska formen *c(w)ōm* är, med sitt långa /o:/, oväntad, och kan enklast förstås som en efterbildning av pluralformen *c(w)ōmon* (jfr nedan); så t.ex. Brunner (1965:§ 390 anm. 3). I fornhögtyskan används regelbundet formen *quam* in på 1000-talet, med de dialektala varianterna *chám* och *chom* (Braune 1975:§ 340 anm. 3). Nyhögtyskt *kam* bör rimligen ses som en direkt, delabialiserad utveckling av *quam*.

3.3.2.4 Preteritum pluralis indikativ

Preteritum pluralis **kwēmun-* är, med långt /e:/ bevarad endast i gotiskt *qēmun*. I övriga germanska språk har /e:/ blivit /a:/; jfr t.ex. Wessén (1992d:§ 10.5). I forngutniskan finner man *quāmu*, i fornsvenskan däremot *kōmo*. Hur runföljderna

⟨kamw⟩ (U73), ⟨kamo⟩ (U214) skall tolkas är oklart. Peterson (1994:27) ger *kāmu*, medan Wessén (1992a:125) menar att ⟨kamw⟩ sannolikt är felristat för *⟨kuamu⟩, och att fornsvenskan troligen äldst har haft samma former som forngutniskan. I fornländskan finns såväl *kvōmu* och *kvāmu* som *kōmu* (nisl. vanligen *komu*, dialektalt även *kómu*). Här, liksom i fornsvenskan, tycks således /waz/ ha utvecklats till /oz/. Tidigare har endast ord med kort rotvokal sagts vara aktuella, hur kan då detta långa /waz/ bli /oz/? Faktiskt tycks mig de fornländska formerna *kvōmu*, *kvāmu* mer oväntade. Noreen (1923:§ 77.11) behandlar *u*-omljud på /waz/, och säger att utvecklingen är *uá* > *uó*, och före kvarstående *u*, > **uó* > *ó*. Om *kuāma* (*kóma*), obl. *kōmu* (*kuōmu*) f. 'ankomst' (nisl. *koma*, *komu*) säger Noreen (a.st.) att *kóma* och *kuōmu* är analogiska former. Han säger också (1879–81:694) att *kvāmum* är uppkommen genom kontamination av *kvam* och *kómum*. Vad man kan fråga sig är vad *ó* egentligen står för. Förutom att ⟨*ó*⟩ endast förekommer i de äldsta handskrifterna – jfr Wessén (1992d:§ 2) – är det oklart hur det realiserades fonetiskt. Riad (opubl.: § 1.1) säger om kort /*o*/: "In addition, there is a vowel /*o*/ in the short system, the output of *u*-umlaut on the vowel /*a*/. The phonemic status of /*o*/ is perhaps possible to assess synchronically in some dialects, but in the diachronic perspective, the vowel is unstable and merges with one of the other phonemes nearby, apparently depending on phonological context". Och vidare (a.st.): "By *u*-umlaut, /*a*/ loses its [low] specification under the influence of the feature [high] of the vowel /*u*/. The result is a featureless central, schwa-like vowel (written ⟨*o*⟩ in Old Icelandic manuscripts)." En mer traditionell uppfattning företräds av Haugen (1993: § 4.4.3), som beskriver *u*-omljud som en labialisering, varvid /*a*(:)/ blir /*o*(:)/. Frågan förtjänar onekligen en utförligare utredning. I den aktuella fonologiska kontexten, /*kw*_mu-/ bör /*a*:/ inte endast ha höjts, utan även backats och labialiserats till /*o*:/. Formerna *kvōmu*, *kvāmu* bör lämpligen ses som analogiska nybildningar till former och avledningar innehållande *-kvém-*, t.ex. preteritum konjunktiv (se nedan) och adjektivsuffixet *-kvémr* 'förmögen att komma'. Möjligen kan i ett tidigt skede också singularformen *kvam*, som ännu bör ha funnits i fornnorskan (jfr ovan), ha bidragit. I den fornengelska formen *c(w)ōmon* beror rotvokalen på en allmän utveckling av västgermanskt /*a*:/ till fornengelskt /*o*:/ före nasal (Brunner 1965:§ 80). Genom morfologisk utjämning har /*o*:/ sedan överförts till singularis. Om växlingen *c-*, *cw-*, se ovan om infinitiven *cuman*. Fornhögtyskt *quāmun*, som regelbundet förekommer in på 1000-talet (Braune 1975:§ 340 anm. 3) visar inga spår av en motsvarande utveckling. Däremot finns i 1000-talets bajerska och allmänt i medelhögtyskan formen *chōmen*, bildad med stöd av presensformen (Braune a.st.). Lexer (1872:'komen') ger formerna *kōmen* (*kāmen*) och mellantyskt *quāmen*. En dialektal variation som givetvis kan tänkas ha förekommit också inom de olika dialektområdena¹⁵.

¹⁵ För indelning och karakterisering av tyska dialektområden, se Stedje (2001: 189 ff.).

3.3.2.5 Preteritum konjunktiv

Preteritum konjunktiv har i fornisländskan formerna *kvém-*, *kóm-*. Larsson (1891: 186) ger bl.a. formerna ⟨qvēme⟩ och ⟨cōme⟩ (3 sg.). Den senare har (genom delabialisering av /ø:/ > /æ:/) givit nyisländskt *kæmi*. Också medelhögtyskan har formvarianter, *chwæme*, *kæme*, *kæme* och mellantyskt *quēme* (Lexer 1872: 'komen') och enligt Lexer (a.st.) är *kæme* en utveckling av *chwæme*, d.v.s. med /wæ:/ > /ø:/. Andra möjligheter finns också. /ø:/ kan vara en direkt följd av *i*-omljud på /o:/ (jfr formen *kōmen* ovan), liksom /wæ:/ på /wa:/ (jfr formen *quâmen* ovan). Sedan kan /wæ:/-formen analogiskt ombildas till /ø:/ efter en /o:/-form i indikativ. Tyvärr visar de fornhögtyska handskrifterna inga spår av detta senare, så kallade sekundäromljud, utan det kommer till synes först i de medelhögtyska handskrifterna (Stedje 2001:79). För de fornisländska formerna *kvém-*, *kóm-* torde samma resonemang som om de medelhögtyska vara gångbart. Flera alternativ tycks möjliga, och i kontexten /kw_m-/ kan /æ:/ mycket lätt ha labialiserats. Fornengelskan har en form *cyme*, som antas vara en gammal atematisk optativ (Pokorny 1994:464; Feist 1939: 'qiman'). Nyhögtyskt *käme* är rimligen en nybildning till indikativen *kam*. Nybildade preteritum konjunktivformer är rätt vanliga i tyskan, t.ex. *hälfe* (till *half*) för *hülfe* (till *hulf-*); *sänge* (till *sang*) för *sünge* (till *sung-*) o.s.v.

3.3.2.6 Preteritumparticip

Preteritum participet har i gotiskan formen *qumans*. Äldre fornhögtyskan har den oväntade formen *quëman* efter femte avljudsklassen, senare den regelbundna formen *quoman*, och i sen fornhögtyska *komen*, sällan *kumen* (Braune 1975 § 340 anm. 3). Fornengelskan har jämte *cumen* även *cymen*. Fornisländskan har *kominn*, fornsvenskan *komin*, men forngutniskan som väntat *cumin*. *Kominn* har uppenbarligen /o/ i analogi med övriga former. Ett paradigm *koma* – *kom* – *kómu* – **kuminn* måste anses vara helt orimligt, varför utjämning skedde. Även *numinn* (: *nema* 'taga') har sidoförmen *nominn*; mycket sällan i fornisländskan, ofta fornnorskan (Noreen 1923: § 496).

Sammanfattningsvis kan sägas att flera omständigheter för mig till den ståndpunkten att *koma* o.s.v. är en utvecklad form av **kweman-* snarare än **kwuman-*:

1. Att rotvokalen /o/ är lättare att förklara som en utveckling av /we/ än av /wu/.
2. Att /om/ i fornisländskt *koma* är en fonologiskt unik sekvens, medan det finns åtskilliga ord med /um/ tyder på att /om/ inte har utvecklats ur /um/.
3. Att fornhögtyskt *quëman* är belagt tidigare än *choman*, *koman*.
4. Att gotiskan har *qiman*, inte **quman*, men *trudan*, inte **tridan*.

3.3.3 Ordet *sofa*

Sofa är ett ord som förekommer i de nordiska språken, i fornengelskan samt i medelhögtyskan. Det saknas i flera germanska språk, bl.a. gotiskan som istället har det exklusivt germanska verbet *slēpan*, liksom fornsaxiskt *slāpan*, fornfrisiskt *slēpa*, medellågtyskt, medelnederländskt *slāpen*, fornhögtyskt *slāfan*. Roten i *sofa* finns dock i flera utomgermanska språk. Fornengelskan har såväl *slāpan*, *slāpan* som *swefan*, men i modern engelska finns endast *sleep*. Att *slāpan*, *slāpan* således tycks ha varit vanligare än *swefan* kan ha bidragit till att *swefan* inte har utvecklats på samma sätt som i de nordiska språken. Det finns också flera kausativer och, i de nordiska språken, ett inkoativum. Böjningen av detta verb uppvisar en hel del variation. Fornengelskan uppvisar en helt regelbunden böjning efter femte avljudsklassen.¹⁶

feng.	<i>swefan</i>	<i>swæf</i>	<i>swæfon</i>	<i>swefen</i>
mht.	<i>entsweben</i>	(<i>entswebete</i> ¹⁷)	<i>entswebeten</i>	<i>entswebenet</i>
fisl.	<i>sofa</i>	<i>svaf</i>	<i>sófu</i> , <i>sváfu</i> , <i>svófu</i>	<i>sofinn</i>
fär.	<i>sova</i>	<i>svav</i>	<i>svóvu</i>	<i>sovin</i>
nno.	<i>sove</i>	<i>sov</i>	—	<i>soven</i>
fsv.	<i>sova</i>	<i>sof</i>	<i>sövu</i>	<i>sovin</i>
fda.	<i>sova</i>	<i>sof</i>	<i>sövu</i>	<i>sovit</i>
fgutn.	<i>sufa</i>	—	<i>suāfu</i>	—

Därtill kommer de fornisländska preteritum konjunktivformerna *svæfi*, *sófi* (Haugen 1993:12.3.4). Den nyisländska formen är *svæfi*.

Detta kan lämpligen jämföras med böjningen av *vefa*. Också detta verb tycks saknas i gotiskan (Bjorvand & Lindeman 2000:’veve’). Fornengelskan och fornhögtyskan m.fl. uppvisar helt regelbundna böjningar, medan isländskan har ett avvikande preteritumparticip, vilket gör att verbet i handböckerna förs till fjärde avljudsklassen. Den fornisländska preteritum singularformen *óf* jämte *vaf* är troligen bildad efter preteritum pluralformen och i analogi med *fór* : *fóru* (Noreen 1923: § 496 anm. 4). Formerna *óf*, *ófu* är genomförda i nyisländskan. Preteritum singularis indikativ är belagd först i yngre fornsvenska.

feng.	<i>wefan</i>	<i>wæf</i>	<i>wæfon</i>	<i>wefenn</i>
fht.	<i>wēban</i>	<i>wab</i>	<i>wābun</i>	<i>giwēban</i>
mht.	<i>wēben</i>	<i>wap</i>	<i>wāben</i>	<i>gewēben</i>
fisl.	<i>vefa</i>	<i>vaf</i> , <i>óf</i>	<i>ófu</i> , <i>vófu</i>	<i>ofinn</i>

¹⁶ För böjningen, jfr Seebold (1970) och de i litteraturförteckningen uppförda grammatikorna och ordböckerna för respektive fornspråk. För nutida språk hänvisas till ordböcker och för respektive språk (ej i litteraturförteckningen).

¹⁷ Seebold (1970: 482): ”Das starke [ahd.] Verb ist nicht zu belegen, mhd. *entswap* ist eine Konjektur”.

fär.	<i>veva</i>	<i>vav</i>	<i>vóvu</i>	<i>vovin</i>
nno.	<i>veve</i>	<i>vov</i>	—	<i>voven</i>
fsv.	<i>væva</i>	y. <i>vōf</i>	<i>vōvo</i>	<i>vævin</i>
fda.	<i>wæva</i>	<i>wōf</i>	?	<i>wævin</i>

Därtill kommer de fornisländska preteritum konjunktivformerna *væfi*, *ófi* (Haugen 1993:12.3.4). Den nyisländska formen är *væfi*.

Till *sofa* finns som sagt en rad kausativer: fornisländskt *svefja* < **swabījan*; *sófa* < **swōbījan*; *svæfa*, färöiskt *svæva* < **swēbījan*; jfr Magnússon (1989:’svefja’, ’sæfa’, ’svæfa’) samt ett nordiskt inkoativum: *sofna*. Det i femte avljudsklassen oväntade /o: / är belagt i såväl sanskrit *svāp-āya-ti* ’söver’ som latin *sōpire* ’söva’ (Bjorvand & Lindeman 2000:’sove’). Det tycks stå utanför avljudsklassen (Seebold 1970:483). Därför är det mindre troligt att fornisländskt *sófa* vore en sidoför av *svæfa*, d.v.s. med en utveckling /wæ: / > /ø: / i den förra formen. Också betydelseskilnaden stöder detta: *sófa* betyder ’döda’, medan *svæfa* betyder ’söva’. Däremot kan svenskt *söva* motsvara likabetydande fornisländskt *svæfa*. Om sedan *söva* är resultatet av en utveckling /wæ:β / > /ø:β /¹⁸, som Kock (1916:202 f.) föreslår för nynorskt *søvd* (jämfte *svævd*) och svenskt *-sövd* (fisl. *-svéfr*, *-sófr*) – jfr även Lindroth (1911–12:177 not 4) – eller är ombildat efter *sova* som Noreen (1879–81:695) föreslår kanske kan besvaras med att en utveckling har skett och att den har underlättats av att *sova* i fornsvenskan (men inte i fornisländskan) hade /o(:) / i hela paradigmet. Noreen (a.st.) uppfattar fornisländskt *sófa* som ”ett annat ord”. Den fornisländska växlingen *-svæfr* ~ *-sófr* har en motsvarighet i preteritum konjunktiv *svæfi* ~ *sófi*. Nollstadiet föreligger i isländskt *syfja*, nynorskt, färöiskt *syvja*, yngre fornsvenskt *syfia* och medelnederländskt *suffen* < **subjōn*; även i grekiskt *ύπνοσ* ’sömn’ – jfr *hypnos* – (Magnússon 1989:’syfja’; Torp 1919:’syvja’).

Det finns också några substantiv: isländskt *svefn* (fisl. även *søfn*), svenskt *sömn*, fornsvenskt *sömn*, *symn*, svenskt dialektalt *svämn*, *svämm* (SAOB:’sömn’), forndanskt *søfn*, *syfn*, danskt *søvn*, fornnorskt *svefn*, norskt dialektalt *svevn*, fornsaxiskt *sweþan*, fornengelskt *swefn*; isländskt *svefni*, forngutniskt *symni*.

Sofa förs vanligen till fjärde avljudsklassen, så t.ex. Noreen (1923:§ 496, 1904:§ 536), Wessén (1992a:§ 120, 1992d:§ 141), Iversen (1955:§ 122). Det har redan påpekats (3.2) att *sofa* rimligen ej kan tillhöra denna klass, p.g.a. rotens /ϕ / (< /p /). Verben *sofa* och *vefa* förs av Kress (1982:§ 346) till femte avljudsklassen. Holthausen (1895:§ 242 anm. 3) menar att *sofa* och *vefa* har gått över från femte till fjärde klassen. Att detta är det ursprungliga förhållandet stärks förstas av fornengelskt *swefan* och *wefan* med preteritumparticip efter femte avljudsklassen (*swefen*, *wefen*, inte **swofen*, **wofen*). Skälet till att *sofa* förs till fjärde och inte femte avljudsklassen är sannolikt

¹⁸ Med /β / < /ϕ / sedan betoningen flyttats till första stavelsen, varvid [β] fonologiserades.

detsamma som för fornisländskt *vefa*, nämligen preteritumparticipets rotvokal /o/. Men denna kan knappast ha varit ursprunglig, varken i *sofinn* eller *ofinn*, som framgår av fornengelskt *swefen*, *wefen* – i fråga om *ofinn* även av fornsvenskt *wævin* och fornhögtyskt *giwëban*. Seebold (1970:540) förmodar att rotvokalen i *ofinn* kommer av ett nollstadium ”mit Samprasarana-Ablaut (*ub-*)”. Samprasarana är en företeelse som innebär att en halvokal alternerar mellan att vara sonantisk och konsonantisk. Också färöiskan och nynorskan har /o/ i preteritumparticipet: *vovin* respektive *voven*. Där är det initiala *v-* således sekundärt. Noreen (1879–81:693) säger: ”Participierna af rötterna **vebh**, **svep**, **g,em** måste naturligtvis en gång på grund av betoningen hafva innehållit rotformerna **ubh**, **sup**, **g,m**, urgerm. **Ub**, **sub**, **kvum**, ock intet bjuder att i de härmed fullkomligt överensstämmande isl. part. **ofinn** (jfr gr. *ὄφαινω* = ***ubhnjō**), **sofinn**, **kominn** se nybildningar.” Detta innebär förstås att samtliga preteritumparticip i femte avljudsklassen (med fullstadium) är sekundära. Brøndum-Nielsen (1971:170) menar att analogi med fjärde avljudsklassen föreligger i forndanskt (*be*)*wouen* (annars *wævin*).

3.3.3.1 Infinitiv

Den nordiska infinitiven *sofa*, *sufa* antas av de flesta företräda nollstadiet, så t.ex. Bjorvand & Lindeman (2000:’sove’), som antar en bakomliggande suffixbetonad form **subán* med [β] av /ϕ/ genom Vernersk växling. Med rotbetoning fornengelskt *swefan*. De anser det vidare mindre sannolikt att /o/ i *sofa* skulle komma av /we/, och att en sådan utveckling saknar klara paralleller. Det senare är jag inte övertygad om. Enligt min mening är utvecklingen av /we/ till /o/ i *sofa* respektive /u/ i forngutniskt *sufa* en direkt parallell till utvecklingen som har givit *koma* och *kona* (jfr ovan). Bjorvand & Lindeman (2000:’komme’, ’kone’) antar att *koma* och *kona* är utvecklade av **k^weman-* respektive *k^wenōn-*, med en utveckling *ko-* < **k^we-*. De anser tydligen att klusilen spelar en avgörande roll. Det framgår dock inte vilken. Man kan notera att de skriver **swe-* men **k^we-*, d.v.s. att de analyserar stavelseansatsen som bestående av två segment /s/ + /w/ i **swe-*, men ett segment /k^w/ i **kwe-*. Detta behandlades i samband med infinitiven *cuman* ovan (3.3.2.1). Hur man väljer att göra den fonologiska analysen påverkar förstås inte de fonetiska förutsättningarna för en viss process. Den skillnad jag kan se är att /s/ är dentalt/alveolart, medan /k/ är velart. Dock är /w/ labiovelart, så det velara inslaget i artikulationen saknas inte heller hos **swefan*. Därtill kommer att vokalen följs av ett bilabialt /ϕ/. Detta ger en kontext /w_ϕ/ som enligt min uppfattning lätt bör kunna påverka /e/ i såväl labial som velar riktning.

Det finns emellertid även de som förespråkar att *sofa*, *sufa* kommer av **swefan*, t.ex. Heusler (1962:§ 87.2), Wimmer (1874:§ 118), Söderberg (1978–79:16 not 3, 41 not 1). Iversen (1972:§ 29.3 anm.) tar inte ställning till *sofa*, men hänvisar till ”noen forskere” som menar att formen är ett resultat av en utveckling likande ”*wa* > *vq* > *vo* > *o*” i

t.ex. *kom*, *sorinn*, *tólf* (a.a.:§ 29.3). Wessén (1992d:§ 41) tar oväntat nog inte upp *sofa*. I fornengelskan var förutsättningarna för en utveckling till **s(w)ofan* inte särdeles stora då verbet, i konkurrens med *slápan*, *slæpan* troligen inte var så vanligt som i de nordiska språken.

3.3.3.2 Presens singularis indikativ

Presens singularis indikativ, fornisländskt *søfr*, *sefr* är inget stort problem, oavsett om man antar ett urgermanskt **swuf-* eller **swef-*, då båda kan ge ett senare **sof-*, som kan bli *søf-*. För *i*-omljud i kort stavelse och eventuell analogi hänvisas till behandlingen av *kømr* i 3.3.2.2 ovan. Den nyisländska formen är *sefur*, den färöiska *sevrur*.

3.3.3.3 Preteritum singularis indikativ

Preteritum singularis indikativ, fornisländskt *svaf*, fornengelskt *swæf*, är inte mycket att orda om. Man kan möjligen ifrågasätta om fornisländskt *svaf* inte åtminstone delvis har bevarats med hjälp av pluralformerna *sváfu*, *svófu*. Den fornengelska vokalen /æ/ beror på en i enstaviga ord allmän utveckling av germanskt /a/ (Brunner 1965:§ 49). I forngutniskan tycks formen inte vara belagd. I fornsvenskt *sof* anser jag att /wa/ har utvecklats till /o/ liksom i *kom*. Man kan givetvis inte utsluta att /o(:)/ övriga former i paradigmet har bidragit till att formen *sof* har genomförts i fornsvenskan. Förutsättningarna har, liksom för infinitiven, varit synnerligen goda, med ett föregående /w/ och ett följande /f/. Det är förvisso vanskligt att avgöra vilken fonetisk kvalitet detta urgermanska /f/ hade i de nordiska fornspråkens olika skeden. Jag antar att den bilabiala artikulationen övergick till labiodental först efter utvecklingen av /wa/ > /o/.

3.3.3.4 Preteritum pluralis indikativ

I preteritum pluralis uppvisar fornisländskan samma variation *sófu*, *sváfu*, *svófu* som vid *koma*. I nyisländskan har *sváfum* genomförts. Formerna *sváfu*, *svófu* bör rimligen ses som analogiska, medan *sófu* torde vara att förklara på liknande sätt som *kómu*, d.v.s. att /wa:/ blev /o:/ under påverkan av ändelsens /u/. Se vidare om *kómu* ovan (3.3.2.4). Fornengelskan har *swæfon*, vars /æ:/ beror på en allmän utveckling av /a:/ < /e:/ (Brunner 1965:§ 62). Fornsvenskan har formen *sōvo*, som är att förklara på samma sätt som fornisländskt *sófu*. Forngutniskan har formen *suāfu*. Denna form anser Noreen (1904:§ 62.7) vara analogisk, liksom *quāmu* till singularformen *quam*. Man kan dock påpeka att forngutniskan för övrigt visar mycket få spår av *u*-omljud (Riad opubl.:1.1). Kock (1916:203) menar dock att yngre kombinerat *u*-omljud på /a:/ genomfördes också i forngutniskan, och att *suāfu* och *quāmu* är analogiska nybildningar.

3.3.3.5 Preteritum konjunktiv

Preteritum konjunktiv, fornisländskt *svæfi*, *sófi* bör förstås som *kvæmi*, *kómi*. Se vidare om dessa ovan (3.3.2.5). I nyisländskan har *svæfi* genomförts.

3.3.3.6 Preteritumparticip

Preteritumparticipet har i isländskan formen *sofinn* och i fornsvenskan *sofin*. Dessa former visar, hävdar jag, samma utveckling som infinitiven, *sofa* respektive *sova* (jfr ovan), och motsvarar således fornengelskt *swefen*. Att verbet skulle ha en nollstadiesform efter fjärde avljudsklassen i preteritumparticipet anser jag vara en nödlösning av dem, som förnekar utvecklingen av /we/ till /o/. I forngutniskan tycks formen **sufin* inte vara belagd. Den fornengelska formen *swefen* är helt regelbunden.

Sammanfattningsvis kan sägas att några omständigheter talar för att *sofa* kommer av **swefan-* snarare än **swufan-*:

1. Fornengelskan har formen *swefan* och medelhögtyskan har *entsweben*, varför det tycks sannolikast att den urnordiska formen var **swefan*.
2. Utvecklingen /we/ > /o/ före /ϕ/ är fonetiskt mycket rimlig.
3. Eftersom rotvokalen följs av /ϕ/ bör verbet föras till femte avljudsklassen och således ha haft /we/ också i preteritumparticip även i de nordiska språken, liksom fornengelskt *swefen*.

3.3.4 Ordet *sorinn* ~ *svarinn*

Verbet isländskt *sverja*, svenskt *svär(j)a* o.s.v., se nedan, som böjs efter sjätte avljudsklassen¹⁹ har i flera germanska språk en i avljudsklassen avvikande form i preteritumparticipet. Viss vacklan tycks ha förekommit som framgår av uppställningen nedan:²⁰

got.	<i>swaran</i>	<i>swōr</i>	<i>swōrun</i>	<i>swarans</i> ²¹
feng.	<i>swerian</i>	<i>swór</i>	<i>swóron</i>	<i>sworen, swaren</i>
fisl.	<i>sverja</i>	<i>sór</i>	<i>sóru</i>	<i>sorinn, svarinn</i>
fär.	<i>svørja</i>	<i>svór</i>	<i>svóru</i>	<i>svorin</i>
nno.	<i>sverje</i>	<i>svor</i>	—	<i>svoren</i>

¹⁹ I såväl forn- som nyisländskan kan verbet också böjas svagt; fornisländskt *sverja* – *svarði* – *svorðu* – *svar(i)ðr* (Iversen 1972: § 124.3 anm.), nyisländskt *sverja* – *svarði* – *svörðu* – *svarinn*.

²⁰ För böjningen, jfr Seebold (1970) och de i litteraturförteckningen uppförda grammatikorna och ordböckerna för respektive fornspråk. För nutida språk hänvisas till ordböcker och för respektive språk (ej i litteraturförteckningen).

²¹ Formerna *swōrun* och *swarans* saknas hos Seebold (1970: 480), men Braune (1966: § 177 anm. 1) säger inget om att några former av *swaran* inte skulle vara belagda. Iversen (1972: § 29.3) jämför *sorinn* och *svarinn* med det gotiskt *swarans*.

fsv.	<i>swæria</i>	<i>s(w)ōr</i>	<i>s(w)ōro</i>	<i>s(w)orin, s(w)urin, swarin</i>
fda.	<i>swæria</i>	<i>sōr</i>	<i>sōru, -o</i>	<i>swarin, sorin, sworn</i>
ffris.	<i>swera, swara, swora</i>	<i>swōr</i>	<i>swōron</i>	<i>swerin, sworin</i>
fsax.	<i>swerian</i>	<i>swōr</i>	<i>swōron</i>	<i>-sworen</i>
mlt.	<i>swēren</i>	<i>swôr</i>	<i>swôren</i>	<i>geswōren, geswāren</i>
mnl.	<i>swēren</i>	<i>swoer</i>	<i>swoeren</i>	<i>gheswōren</i>
fht.	<i>swerien, swerren</i>	<i>swuor</i>	<i>swuorun</i>	<i>gisworan</i>
mht.	<i>swern</i>	<i>swuor</i>	<i>swuoren</i>	<i>gesworn, geswarn</i> (bajerska)

Det finns några avledningar till *sverja*, bl.a. fornisländskt *sóri* 'ed', svenskt *edsöre* 'svärjande av ed'. För fler avledningar i olika språk, se Seebold (1970:481).

Det råder delade meningar om hur participformen med /o/ (eller /u/) skall förklaras. Seebold (1970:481) anmärker helt kort: "Auffallend ist die häufig auftretende Schwundstufe im PPP." Att det handlar om ett föreliggande nollstadium är också Noreens (1904:§ 540.3) uppfattning. Han menar (a.st.) att fornsvenskt *sorin* är "eine uralte anomalie" efter femte avljudsklassen, med hänvisning till motsvarande former i fornisländska, fornengelska och fornhögtyska. Fornsvenskt *swarin*, fornisländskt *suarenn*, fornengelskt *swaren* anser Noreen (a.a.:§ 540.3 anm. 3) vara nybildningar efter det regelbundna mönstret i sjätte avljudsklassen. Brøndum-Nielsen (1971:211) menar tvärt om att *sorin* är bildat i analogi med fjärde avljudsklassen. Annorlunda förklarar Noreen (1923:§ 77.10) formen *s(u)orenn* "statt *suarenn* geschworen nach den obl. Formen auf *-um, -u*". Det senare anser jag vara föga troligt då det förutsätter att formerna på *-um, -u* måste ha varit synnerligen frekventa i språket. Det verkar mindre rimligt, trots att fraser som *mæþ suornom eþe* VgL I, se Noreen (1997:2 rad 20) måhända inte var helt ovanliga. Möjligen kan dessa former på *-um, -u* ha bidragit till att underlätta utvecklingen och till att formen *sorinn* har bevarats. Det senare har dock inte gått allt för väl i isländskan, där formen *svarinn* nu är genomförd.

Wessén (1992d:§ 41) menar att /o/ i *sorinn* är utvecklad ur /wa/. Likaså Iversen (1972:§ 29.3). Av den uppfattningen är också jag, fastän de fonetiska förutsättningarna här inte är lika goda som för *sofa*, där bilabialen /ɸ/ har medverkat till förändringen.

Infinitiven *sverja* är bevarad p.g.a. den långa kodan /rj/ (jfr 3.2). Däremot har detta inte motverkat labialisering, som framgår av tyskt *schwören* och färöiskt *svørja*. Liknande labialisering förekommer i isländskan, t.ex. *kvöld* (jämför *kveld*) n. 'kväll'. Denna labialisering är dock rätt sen och sporadisk, och i *sverja* har den, även om den kan ha förekommit (och förekomma, snarast i form av labiodentalisering) på fonetisk nivå, inte fonologiserats. Detta torde gälla ett stort antal ord. (Mer därom under 3.4.)

Fallet *sorinn* o.s.v. är enligt min mening inte lika klart som de tidigare anförda orden. Problemet här är att former med /o/ är allmänt förekommande i de germanska språken redan på ett tidigt skede. Så används *gisworan*, aldrig **giswaran*, i fornhögtyskan enligt Braune (1975:§ 347 anm. 4) och *sworan*, mycket sällan *swaren*, i fornengelskan enligt Brunner (1965:§ 392 anm. 8). Medelhögtyskan har *gesworn*, man bajerskan även *geswarn*; Paul (1969:§ 163 anm. 6). Gotiskan tycks däremot ha *swarans*, vilket gör det mindre troligt att här föreläge en urgammal anomali. Men å andra sidan kan *swarans* vara en sekundär form. Ett problem med gotiskan är att den är känd nästan uteslutande genom Wulfilas översättning av Nya testamentet; se Nilsson & Svensson (1997:17 f.) för en översiktlig genomgång av de bevarade texterna. Detta ger förstås en mycket begränsad inblick i det gotiska språket, då det gotiska språksamhället reduceras till en person, ett språksamhälles myckna variation till en variant. Formen **swaúrans* (*au* ≈ [ɔ]) kan mycket väl ha varit brukad i gotiskan, men tydligen inte i Wulfilas skriftspråk.

Sammanfattningsvis kan sägas att utvecklingen /wa/ > /(w)o/ förefaller minst säker i fallet *sorinn*:

1. Fornhögtyskan har endast formen *gisworan*, medan gotiskan tycks ha *swarans*. Fornisländskan har såväl *svarinn* som *sorinn*. Också fornsvenskan och fornengelskan har dubbelformer, liksom flera andra språk, se uppställningen ovan.
2. Ingenting motsäger utvecklingen /wa/ > /o/, och även om nollstadiet föreligger i t.ex. fornhögtyskan, kan fullstadiet ha förelegat i urnordiskan, liksom i gotiskan, och utvecklats till fornisländskt *sorinn*.

3.3.5 Ordet mht. *quēden* ~ *koden*, *quat* ~ *kot*; fsv. *qvap* ~ *koþ*

Kveda är ett samgermanskt starkt verb, äldst troligen med den allmänna betydelsen 'tala, säga', som i gotiskan. Det är belagt i bl.a. följande former:²²

got.	<i>qīþan</i>	<i>qap</i>	<i>qēþun</i>	<i>qīþans</i>
feng.	<i>cwēðan</i>	<i>cwæð</i>	<i>cwædon</i>	<i>cweden</i>
fisl.	<i>kveða</i>	<i>kvað</i>	<i>kóðu, kvóðu, kváðu</i>	<i>kveðinn</i>
fsv.	<i>qvæþa</i>	<i>qvap, koþ</i>	<i>qvāþu</i>	<i>qvæþin</i>
fda.	<i>kvætha</i>	<i>kwath</i>	<i>kwāthu, -o</i>	<i>kwæthin</i>
fär.	<i>kvøða</i>	<i>kvað</i>	<i>kvóðu</i>	<i>kvøðin</i>
nno.	<i>kvede</i>	<i>kvad</i>	—	<i>kveden</i>
ffrank.	<i>quetha</i>	<i>queth</i>	<i>quēthon</i>	<i>quethen</i>
fsax.	<i>quethan</i>	<i>quath</i>	<i>quādun</i>	<i>-quedan</i>

²² För böjningen, jfr Seebold (1970) och de i litteraturförteckningen uppförda grammatikorna och ordböckerna för respektive fornspråk. För nutida språk hänvisas till ordböcker och för respektive språk (ej i litteraturförteckningen). Verbet saknas i medelnederländskan.

mlt.	<i>quēden</i>	—	—	—
fht.	<i>quēdan, choden</i>	<i>quad</i>	<i>quādun</i>	<i>giquētan</i>
mht.	<i>queden, koden</i>	<i>quat, kot</i>	?	?

Därtill kommer den fornisländska preteritum konjunktivformen *kvæði*.

Fornhögtyskan har åtskilliga formvarianter av detta verb, med omväxlande *qu-*, *ch-*, *chu-*, där *ch-* återger en affrikata /kx/; se Braune (1975:§ 343 anm. 3) för fler former.

Det finns en mängd avledningar till *kveða*, bl.a. det isländska substantivet *kvæði* n. 'kvæde' och kausativet *kveðja* – *kvaddi*, färöiskt *kvøða* – *kvaddi* 'hälsa'. Se Seebold (1970:319) för fler avledningar i olika språk.

3.3.5.1 Infinitiv

Infinitiven har i de nordiska forn språken utom i färöiskan bevarat sekvensen /we/, ehuru sänkt till /wε/ i runsvenskan; jfr Wessén (1992a:§ 7), liksom i forndanskt *kvæde*. Därmed inte sagt att /w/ inte skulle ha påverkat den följande vokalen. Detta är tvärtom ofrånkomligt, men den fonetiska process som äger rum varje gång ett ord uttalas leder inte alltid till att dess resultat fonologiseras. Detta har dock hänt i färöiskt *kvøða*. I färöiskan har /e/ labialiserats till /ø/ efter /dw, xw, kw, sw/ (Matras 1960:83). Fornhögtyskan har formen *quēdan*, men redan i sen fornhögtyska förekommer också den bajerska formen *choden* (Braune 1975:§ 343 anm. 3), och i medelhögtyskan finns formerna *quēden, koden, köden, këden* (Paul 1969:§ 93). Medelnederländskan saknar verbet, men har ett sustantiv *cōde* (jämte *quēde*), och Verwij & Verdam (1894:'code') anser *code* och *quede* vara sidoförmer av samma ord, liksom *cone* och *quene, comen* och **quemēn*.

Formerna *koden* och *cōde* är intressanta, då de visar att /we/ kan bli /o/ utan hjälp av en följande labial eller nasal (jfr nedan 3.4). De medelhögtyska formvarianterna tyder på att avsevärd variation har förekommit i uttalet av /kwe/ – alltifrån ett uttal som har uppfattats som *quēdan*, till ett delabialiserat uttal som har lett till formen *kēden*, ett labialiserat uttal som har givit formen *köden* och slutligen en fullständigt assimilerad form *koden*. De fonetiska aspekterna på detta tas upp i 3.4.

3.3.5.2 Presens singularis indikativ

Både medelhögtyskan och medellågtyskan har den synkoperade formen *quit* (Paul 1969:§ 78; Lasch 1914:§ 429 anm. 2). Därjämte *quidet*. Fornisländskan har *kveðr*, nyisländskan *kveður* och färöiskan *kvøður*.

3.3.5.3 Preteritum singularis indikativ

Preteritum singularis indikativformen är i isländskan *kvað*. I fornnorskan finns även formen *kóð*, i passivum *kóz*, som enligt Noreen (1923:§ 498 anm. 3) är bildad i analigi med preteritum pluralis *kóðu*. Han jämför denna form med fornsvenskt *kōþ*,

sidoform till det vanliga *kvap*. Av samma uppfattning är Kock (1916:196), som säger att *kōþ* är bildat till ett tidigare brukligt **kōþu*. Wessén (1992a:§ 121) har en annan uppfattning om denna form: "Pret. *kop* 'sade' (2 ggr i VgL I) har troligen uppkommit ur *qvap* i trycksvag ställning, liksom *kom* ur runsv. *kvam*." En exakt parallell till denna utveckling finner man i medelhögtyskt *kot* av *quat*; (Mettke 1983:§ 52). Övriga språk har /kwa-/, med ortografiska varianter, utom fornengelskt *cwæð* med /æ/ av äldre /a/ (Brunner 1965:§ 49). I nyisländska förekommer formerna *kvu*, *ku*, av vilka den senare nu är vanligast.²³ Uttalet, då ordet är betonat, torde vara ungefär [k^hʏvø], [k^{wh}ʏvø]. Det senare, [v]-lösa uttalet är ett exempel på en allmän tendens i nutida isländska²⁴. Þórolfsson (1925:114) säger: "Jón Magnússon hefur kva sem ó-beygjanlegt smáorð; orð þetta er vitanlega til orðið af sagnmyndinni kvað, í samböndum eins og kvað vera (einpersónulegt). Nú er oftast sagt kvu." Magnússon (1989:'kve, kva, kvu, kvö') antar istället att *kve*, *kva*, *kvu*, *kvö* är förkortningar av pluralformerna *kveða*, *kváðu* i uttryck som *hann kve vera* < *hann kveða (þeir) vera*. Nu är *k(v)u* helt oböjligt och föregås av subjekt: *hún ku vera...*, *þeir ku vera...*²⁵

3.3.5.4 Preteritum pluralis indikativ

I preteritum pluralis uppvisar fornisländskan viss variation: jämte *kóðu* finns *kváðu* och *kvóðu*. Liksom i fråga om *kómu*, *kvámu* och *kvómu* (jfr ovan) torde *kváðu* och *kvóðu* vara restituerade former och *kóðu* den "ljudlagsenliga" formen. Nyisländskan har *kváðu* för väntat **kvóðu* (*vá* > *vó* > *vo*) eller *kóðu*. Om *kve*, *kva*, *kvu*, *kvö*, se 3.3.5.3 ovan. Restitution är det troligen som har givit fornsvenskt *qvāþu* och forndanskt *kwāthu*. Färöiskt *kvóðu* har *ó* av äldre *á* (Matras 1960:83). Fornengelskan har *cwædon* med /æ:/ av /a:/ (Brunner 1965:§ 62).

3.3.5.5 Preteritum konjunktiv

I fornisländskan tycks endast formen *kvæði* finnas. Något **kóði* (till *kóð-*) har jag ingenstans funnit. Den nyisländska formen är *kvæði*.

3.3.5.6 Preteritumparticip

I preteritumparticip är det endast färöiskan som avviker med sin labialiserade form *kvøðin*.

Verbet *kveða* o.s.v. som i gotiskan *qipan* har betydelsen 'säga' har fått mer specialiserade betydelser eller kommit ur bruk i övriga språk. I nutida engelska finns *bequeath* 'testamentera' och *quoth* 'sade'. Att verbet i vissa språk och dialekter har varit mindre brukat borde ha motverkat en långtgående ljudutveckling. Därför är

²³ Jag tackar docenter Heimir Pálsson och Veturlíði Óskarsson för uppgiften.

²⁴ Muntlig uppgift från fil. dr Pétur Helgason.

²⁵ Uppgifter från docent Veturlíði Óskarsson.

det överraskande att medelhögtyskan visar så många former fastän det nästan endast användes i uttrycket *daz quît* 'd.v.s.' (Paul 1969:§ 78). Också i medellågtyskan är det mest (*dat*) *quît* 'd.v.s.' som används, och endast i gamla texter (Lasch 1914:§ 429 anm. 2).

Sammanfattningsvis kan sägas att utvecklingen /we/ > bl.a. /o/ förefaller helt säker i infinitiven medelehögtyskt *koden* av fornhögtyskt *quēdan*:

1. Fornhögtyskan har endast formen *quēdan*, medan *koden* väsentligen hör till medelhögtysk tid.
2. Inga belägg på något germanskt språk tyder på att en nollstadietform skulle ha förelegat, och ingen har heller föreslagit det.
3. De medelhögtyska formvarianterna *quēden*, *kēden*, *köden*, *koden* är ett tecken på den fonetiska variation förutsätts av varje ljudförändring.
4. Inget hindrar att fornsvenska preteritumformen *kob* (jämfte *qvab*) förklaras på samma sätt som medelhögtyskt *kot* (jämfte *quat*), d.v.s. med /o/ av /wa/. Att se den som analogisk efter preteritum pluralis tycks mig mindre rimligt eftersom fornsvenskan där har *quābu*.

3.3.6 Ordet *tolf*

Tolf '12' är ett samgermanskt räkneord. Det antas vara bildat av **twa-*, en form av räkneordet 2, och ett verb med betydelsen 'lämna'; jfr isländskt *leifa*, fornsvenskt *lēfa*; inkoativet *lifna*. Betydelsen skall äldst ha varit '(tio och) två över' (Bjorvand & Lindeman 2000:'tolv'; Nilsson & Svensson 1997:50). Ordet förekommer i följande former:²⁶

got. <i>twalif</i> , gen. <i>twalibē</i> , dat. <i>twalibim</i>	fsax. <i>twelif</i> , <i>twelibi</i> , <i>tuulif</i> , <i>tuilif</i> mlt. <i>twelf</i>
fht. <i>zwe lif</i> , mht. <i>zwe lif</i> , nht. <i>zwölf</i>	feng. <i>twelf</i> , <i>twælf</i> , <i>twælf</i> , eng. <i>twelve</i>
ffrank. ?	ffris. <i>twelef</i> , <i>twalif</i> , <i>twelf</i> , <i>tolef</i>
mnl. <i>twēlef</i> , <i>tweelf</i> , <i>twālef</i> , <i>twelf</i> , <i>twælf</i>	rsv. ‹ <i>twalf</i> , ‹ <i>twalf</i> › 'tolfte' (Ög136§)
fisl. <i>tolf</i> , <i>tólf</i> nisl. <i>tólf</i>	fär. <i>tólv</i>
fsv. <i>tolf</i>	fda. <i>tolf</i> , nda. <i>tolv</i>

De nordiska språken har rotvokalen /o/, medan övriga germanska språk har bevarat sekvensen /wa/ eller genom *i*-omljud utvecklat /we/. Fornfrisiskan har såväl /wa/ och /we/ som /o/ (Holthausen 1985:116). Den nyhögtyska formen *zwölf* är ett resultat av att /e/ har labialiserats p.g.a. den labiala kontexten (Bjorvand & Lindeman a.st.). Detsamma gäller fornengelskt *twælf* (Brunner 1969:§ 115). I isländskt *tólf* och färöiskt *tólv* har /o/ förlängts till /o:/ före /l/ (Wessén 1992d:§ 44;

²⁶ Jfr i litteraturförteckningen uppförda grammatikerna och ordböckerna för respektive språk.

Matras 1960:83). Wessén (a.st.) säger att denna förlängning troligen skedde på 1200-talet, och att /l/ troligen var "tjockt", d.v.s. retroflect [l̥].

Frågan är hur vokalen /o/ skall förklaras. Som framgår av uppställningen har Ög136§ (800-tal) <ualf> och ordningstalet <ualfta> (ack. n. sg.) 'tolfte'. Hos Peterson (1994:69) är detta normaliserat *tolf* respektive *tolfta*. Noreen (1923:§ 77.10) tolkar <ualf> som *twolf*, och menar att den bakomliggande formen är **twaluf*, med samma -u- som flera germanska språk har i räknordet '11'. I räkneordet '12' tycks däremot endast former med -i- (-e-) vara belagda. Magnússon (1989:'tölf') antar, liksom Noreen (a.st.) att *tolf* kommer av **twaluf*, som i sin tur skall komma av **twa-lifu*. Noreen har tydligen vacklat i denna fråga, ty han säger även (1904:§ 484 anm. 5) att <ualf> motsvarar gotiskt *twalif*, fornhögtyskt *zwelif*, medan fornsvenskt *tolf* jämförs med fornengelskt *twælf* och fornfrisiskt *tolef*. Han säger också (1879–81:694 f.) att betoningen på andra stavelsen har "föranledt öfvergången got. **tvalif** → nord. **tolf**". Wessén (1992d:§ 41) ser *tolf* som en utveckling av **tvalif*, d.v.s. med /o/ av /wa/. Så gör även Heusler (1962:§ 87.2) och Krause (1948:§ 58.5), liksom Bjorvand & Lindeman (2000:'tolv'), som ger formerna **twa-lifa-* och **twá-lifa-*, d.v.s. med betoning på andra respektive första stavelsen. de Vries (1961:'tolf') ger, med hänvisning till Noreen, formen **twaluf*. Senare (1971:'twaalf') uttrycker de Vries sig försiktigare, då han säger att ordet är en sammansättning av *twa* + *lif*, men tillägger att fornordiskt *tolf* möjligen kan komma av **twaluf*. Falk & Torp (1903:'tolv') ger den germanska formen **twalibi*. Hellquist (1980:'tolv') konstaterar att förhållandet mellan formerna i de nordiska språken och övriga germanska språk är omstritt och dunkelt. Vidare: "Något skäl att, ss. skett, här söka av varandra oberoende bildningar föreligger icke."

Hur skall då skillnaden förklaras? Kock (1910:112) menar att den obetonade sekvensen /wa/ blev /(w)o/ före "de labialiserade ljuden l, r". Om Kock därmed avser labialiserade fonem /l^w, r^w/ framgår inte och jag ser inte vad det i så fall skulle bygga på. I det aktuella ordet har /l/ däremot ofrånkomligen varit fonetiskt labialiserat p.g.a. den labiala kontexten. Kock räknar med att ordet har varit "liksom ännu i bygdemål" relativt obetonat och haft huvudtryck på andra stavelsen: *twalif*. På detta tror dock inte Hellquist (a.st.).

En utveckling av <ualf> – som jag tolkar som *twalf* – till *tolf* tycks strida mot det fonologiska villkoret att stavelsen skall vara kort. Detta problem kan lösas på två sätt. Som framgår av uppställningen ovan har fornfrisiskan, enligt de Vries (1971:'twaalf') fornvästfrisiskan, formen *tolef*. En liknande form kan tänkas ha förekommit i de nordiska språken som en övergångsform mellan **tvalif* och *tolf*. Utvecklingen av /wa/ till /o/ får då tänkas ha skett före synkopen av /i/, då första stavelsen var kort. Att döma av de många formvarianterna i uppställningen ovan tycks det inte orimligt att också de nordiska språken tidigare hade två (eller fler) former, *twalf* och **tolif*. Möjligen har den senare formen haft större tryck på andra stavelsen. Enligt

Bjorvand & Lindeman (2000: 'tolv') tycks en sådan skillnad föreligga mellan fornhögtyskt *zwelif* (< **twa-lifa*-) och gotiskt *twalif* (< **twá-liba*- < **twá-lfa*-); jfr genitiv *twalibē* genom Vernersk växling. Den andra lösningen är att *twalf*, trots den långa kodan, har utvecklats till *tolf*. Förklaringen är då att söka i *l*-ets kvalitet. /l/ antas ha uttalats på – starkt förenklat – två sätt, [l] och [l̥]²⁷ (Wessén 1992d:§ 3). I den aktuella kontexten kan man anta ett uttal [l̥]. Exakt vilken inverkan detta har haft är dock vanskligt att avgöra. Möjligen har [l̥] här varit sonantiskt. Det kan också ha spelat in att det är fråga om en sonorant, vilket dock motsägs av att också /nɾ/ i *kwenna* är en sonorant. Kanske än mer avgörande kan ha varit att såväl stavelseansatsen som kodan var labial, /twalɸ/. Om det har funnits två former av ordet, *twalf* och **tolif*, har dessa säkert varit svåra att hålla isär. De har fonetisk legat varandra mycket nära, särskilt om huvudtrycket också hos **tolif* flyttades till första stavelsen och /i/ synkoperades. Då formerna sammanföll blev det *tolf* som genomfördes.

Sammanfattningsvis kan sägas att utvecklingen /wa/ > /o/ inte bestrids av någon, men förklaras något olika.

1. Den nordiska formen *tolf* kan lättas förklaras som en utveckling av **tolif* < **twalif*-, med huvudtryck på andra stavelsen. Formen **tolif* har en direkt motsvarighet i fornfrisiskt *tolef*. Rökstenens <ualf> kan då ses som en rotbetonad sidoform.
2. Inga belägg på något germanskt språk tyder på att en form **twaluf*, som har föreslagits, skulle ha förelegat.
3. De fonetiska förutsättningarna, med ett labiovelart /w/ och ett bilabialt /ɸ/ omgivande /a/, har varit gynnsamma för utvecklingen till /o/. Om första stavelsen har varit mindre betonad har det ytterligare underlättat processen.

3.4 Den fonetiska processen

En fonetisk process omfattar artikulation, akustik och perception. I den ovan anförda litteraturen har ingen behandlat de akustiska och perceptuella aspekterna. Detta kan förstås uppfattas som en brist. Hur talaren artikulerar påverkar givetvis den akustiska signalen, vilket i sin tur påverkar vad lyssnaren percipierar. Då sedan lyssnaren byter roll till talare, är hans/hennes artikulation beroende av hur han/hon percipierade det som nu skall uttalas. Detta bör man ha i minnet i samband med ljudförändringar. Dock får inte vikten av någon enskild del överdrivas. Det handlar om ett samspel mellan talaren och lyssnaren, som i nästa stund kan ha bytt roller. En fonetisk process är inte en isolerad företeelse, utan verkar i ett sammanhang där

²⁷ Därtill kommer tonlösa motsvarigheter.

även t.ex. fonologi och morfologi påverkar utvecklingen. Inte minst inom verbböjningen är analogin en starkt verkande kraft.

Någon utförlig beskrivning av den fonetiska processen har jag inte funnit. Till de utförligaste hör Wessén (1992d:§ 41), som säger: "I några vanliga ord labialiseras *a* eller *e* omedelbart efter ett *u* till *o*, och *u* faller bort". Hesselman (1927:44) talar om ett [progressivt] *u*-omljud på /we/, som ger "nasalerat *ø*", och slutligen /o/ i *kona* och *koma*. Harding (1939:12) tror inte på denna utveckling, men väl ett kombinerat omljud i formerna **kwenu* > *konu* och **kwemu*- > *kom(um)*. Söderberg (1878–79:16 not 3, 41 not 1) säger helt kort att /w/ sammansmälter med /e/ och /a/ till forngutniskt /u/. Mot detta invänder Noreen (1879–81:693) att en sådan kontraktion är "i ljudfysiologiskt afseende obegriplig", medan han menar att /we/ > /ø/ i t.ex. *søfn* av *svefn* är rimligare.

Det är intressant att Noreen finner utvecklingen /we/ > /o, u/ "ljudfysiologiskt", d.v.s. artikulatoriskt obegriplig, men /we/ > /ø/ begriplig. Både [o] och [ø] är mellanhöga rundade vokaler. (Jag bortser här från forngutniskt /u/, som är resultatet av en särgutnisk utveckling; jfr s. 19.) Skillnaden är att [ø], liksom [e] är en främre vokal, medan [o] är en bakre vokal. Noreen (a.st.) ser således processen uteslutande som en labialisering, som gör att ett [e] blir [ø], och bortser från den dorsovelara artikulationen, som är en del av [w]. Han bortser också från de perceptuella följderna av labialisering (se nedan). Med detta i tankarna framstår processen som långt mindre obegriplig.

Hesselman (1927:44) talar om "nasalerat *ø*", och faktiskt vill jag hävda att nasaleringen kan ha bidragit till utvecklingen i fråga om *kona* och *koma*. Detta bidrag ligger inte på det artikulatoriska området, utan på det akustiska och perceptuella. Vid uttal av vokaler bildas formanter, benämnda F₁, F₂, F₃ o.s.v., vid olika frekvenser; se Catford (2001:152 ff.) och Johnson (1997:91 ff.) för en utförlig beskrivning av vokalers akustik. Vid oro-nasalt uttal kompletteras den orala formantserien med en nasal sådan, F_{1n}, F_{2n}, F_{3n} o.s.v., som ligger lägre i frekvens än den orala serien, F_{1o}, F_{2o}, F_{3o} o.s.v. Därtill kommer att det uppstår antiformanter, A₁, A₂, A₃ o.s.v. i näshålan (Johnson 1997:157 ff.). Förutom att detta ger en mycket komplex formantstruktur påverkas inte den nasala formantserien av den orala artikulationen, vilket minskar möjligheten att variera vokalkvaliteten, akustiskt sett. Johnson (a.a.:159) framhåller att det finns en tendens att nasalering leder till att vokaldistinktioner försvinner eller neutraliseras i nasal kontext. Den perceptuella vokalrymden minskar vid nasalering, så att t.ex. höga orala vokaler sänks och låga orala vokaler höjs.

Således kan den nasala kontexten i **kweno-* och **kweman-* ha bidragit till att den akustiska signal, som är realiseringen av /e/ har varit svårare att relatera till fonemet /e/. Därtill kommer inverkan av /w/, och i fråga om **kweman-*, den labiala egenskapen hos /m/.

För att återvända till den artikulatoriska aspekten, så anser jag att Wesséns ovan anförda beskrivning av processen är allt för segmentell. Faktiskt tycks mig Söderbergs ovan anförda beskrivning – i all sin ofullständighet – bättre än Wesséns. Enligt min uppfattning rör det sig om *en* process.

Att en vokal labialiseras mer eller mindre i ställning efter [w] torde fonetiskt sett vara ofrånkomligt. I alla de ovan analyserade orden föregås /w/ av en konsonant, och det har påpekats att postkonsonantiskt /we/ genom labialisering i färöiskan har blivit /wø/, nu /vø/ i t.ex. *kvøða*. Varför har inte motsvarande utveckling skett då /w/ har stått initialt? Varför har inte *vefa* blivit **ofa*, liksom **swefan* – enligt min uppfattning – har blivit *sofa*? Förklaringen måste rimligen vara att /w/ realiserades olika då det stod ordinitialt och då det stod postkonsonantiskt. Ett rimligt antagande är att postkonsonantiskt /w/ realiserades [w], d.v.s. som en labialisering (labiovelarisering) av den sekvens det ingick i. Så uttalas den gamla sekvensen /xw/ i sydisländskan ännu [x^w] (även [xy]). Ordinitialt har /w/ tydligare uttalats och uppfattats som ett eget fonetiskt segment. Mer därom nedan.

Det har tidigare i detta kapitel framhållits att labialisering av [e] ger [ø], och det stämmer så länge endast den artikulatoriska aspekten avses. Akustiskt sett är det inte fullt så enkelt. Labialisering innebär – till följd av att talröret förlängs då läpparna förs framåt – att det sker en allmän sänkning av formanterna, en sänkning som är större för F₂ och F₃ o.s.v. än för F₁ (Catford 2001:154 ff.). Detta leder till att främre rundade vokaler kan upplevas som vore de bildade längre bak i munnen än motsvarande orundade vokaler. Den akustiska vokalyrmden kan sägas ligga längre bak för rundade än för orundade vokaler. En fonologisk följd av detta är att kontrasten främre orundad ~ bakre rundad typologiskt sett är mycket vanligare än kontrasten främre rundad ~ bakre orundad, eftersom maximal perceptuell distans eftersträvas inom ett fonologiskt system.

I den aktuella sekvensen /we/ verkar /w/ inte endast labialiserande utan det leder också till att artikulationen skjuts bakåt. Det sker således en mer långtgående assimilation då /we/ blir /o/ än då /we/ blir /ø/. Tunghöjden hos /e/ (mellanhög eller något lägre) tycks bevaras, liksom hos /i/ (hög), som man ser i fornhögtyskan, där /wi/ blir /u/, medan /we/ blir /o/. Under inverkan av /w/ blir det följande /e/ således rätt likt /w/. Man kan tänka sig att /kwen/ uttalas [k^{wh}ön] eller t.o.m [k^{wh}ēn]. Hur skall en lyssnare percipiera och tolka den akustiska signalen som en sådan artikulation ger? Det fonem som ligger närmst är förstås /o/, och det är långt ifrån osannolikt att lyssnaren, då den byter roll till talare, utgår från den nya sekvensen /kon/ då den skall uttala det nya ordet *kona*. (P.g.a. den nasala kontexten är det likgiltigt om den akustiska signalen tolkades som /o/ eller ett eventuellt /ō/, eftersom en sådan kontrast inte kan upprätthållas där; jfr Beddor m.fl. 2001:69.) Detta torde underlättas åtskilligt om ordet i fråga är mycket vanligt, då dessa ofta uttalas

mindre tydligt – lyssnaren antas inte behöva så mycket akustisk information för att avgöra vilket ord som uttalas –, vilket ger upphov till mer variation. I medelhögtyskan förekommer formen *köne* jämte den vanligare *kone* (Paul 1969:§ 78). Motsäger *köne* det föregående resonemanget? Nej, det anser jag inte. Ljudförändringar förutsätter fonetisk variation, och i variationens natur ligger förstås att ljudförändringen kan gå i något olika riktningar. Den artikulatoriska variationen kan ge uttal som [k^{wh}ōn], [k^{wh}ō̃n] av sekvensen /kwen/, d.v.s. med vokalen bildad något längre fram än i varianterna ovan. Därtill kommer en perceptuell variation. Genom kategorisk perception tolkas – eller kategoriseras – den akustiska signalen av lyssnaren utifrån ett fonologiskt system. Om språkets fonologiska system saknar fonemet /ø/ – vilket är rimligt utifrån teorin att maxial perceptuell distans eftersträvas i ett fonologiskt system – kommer [ø̃ ø̄ ø̅] o.s.v. att kategoriseras som det fonem som ligger närmast. För varianten [ø̃] är det, som framgår av den medelhögtyska formen *köne*, /ø/. Det bör framhållas att vokalen kan ha bildats med lägre tungställning: [ø̃, ø̄, ø̅] o.s.v., vilket minskar det artikulatoriska avståndet mellan främre och bakre vokaler. Också de korta /e, ø, o/ kan förstås realiseras mycket skiftande, och exakt hur hög tungställningen var kan man naturligtvis inte fastslå. Man kan tänka sig en variation mellan [e] och [ɛ]; [ø] och [œ]; [o] och [ɔ]. I former med /u/ i ändelsen har rotvokalen naturligen bildats med högre tungställning än i former med /a/ i ändelsen, vilket har givit växlingen *kona* ~ *kunu*, särskilt i vissa fornsvenska dialekter.

Har då utvecklingen /kwen-/ > /kon-/ varit beroende av nasaliteten? Nej, det menar jag inte. Däremot kan den vara en förklaring till att utvecklingen har lett till fonologisering på ett så stort område. Som jämförelse kan anföras sekvensen /kweθ-/ , som i medelhögtyskan har blivit *koden*, *köden* m.fl. former (Paul 1969:§ 93), men ”bevarats” i de nordiska språken som *kveða* i isländskan, *kväda* i svenskan, *kvøða* i färöiskan o.s.v.

Att fornländskt *kona* i ONP:s citatsamling (jfr 3.3.1, slutet) ofta förekom som senare (sista) led i sammansättningar kan också ha bidragit till utvecklingen. Ett svagare tryck får ofrånkomligen fonetiska – såväl artikulatoriska som perceptuella – konsekvenser. En mindre tydlig artikulation i kombination med en mindre ”tydlig” perception måste rimligen främja fonetiskt enklare sekvenser. Detta kan vara förklaringen till att medelnederländskan har såväl *quēne* som *cōne*, med den senare formen oftast uppträdande i sammansättningar som *gellecōne*, *leggecōne* och den förra som simplex.

För verbet **kweman-* är situationen liknande den för **kwenō-*. Här tillkommer dock flera omständigheter som kan ha bidragit till utvecklingen och lett till att den allmänt har genomförts, bl.a. den bilabiala nasalen /m/ och att ordet ofta är obetonat.

De samnordiska förbindelserna /em, ejm/ har i flera fall i svenskan blivit /um, om/ i några ofta mindre betonade ord (Wessén 1992a:82), om *um* se även Wessén (1992c:

238 f.). Några exempel: isländskt *sem*, runsvenskt ⟨sim⟩ (U1016), men fornsvenskt *sum* 'som'; isländskt *þeim*, runsvenskt ⟨þaim⟩ (Sö185\$, U372), ⟨þeim⟩ (Ög133), äldre fornsvenskt *þēm*, men yngre *þom* 'dem'; ortnamnsefterleden *-hem*, fornisländskt *-heimr*, som ofta har blivit *-um*, som i *Vedum* < *Vidhem* (Wessén a.st.). Likaså troligen fornsvenskt *num*, *numa* 'om ej', motsvarande isländskt *nema*, gotiskt *niba* (Kock 1880:52 ff.; Wessén 1992c:245). I samtliga dessa fall har nasaliteten bidragit till utvecklingen.

Därtill kommer att *koma* o.s.v. är ett synnerligen frekvent ord. Formen *koman* (< *quēman*) tycks också uppträda tidigare i fornhögtyskan än formen *chone* (< *quēna*) (Braune 1975:§ 107 anm. 3, § 340 anm. 3).

Varför har då preteritumformen **kwam-* (liksom **swaf-*) bevarats bättre? En viktig detalj i samband med /we/ > /o/ som ovan har nämnts är vokalen kom att bildas längre bak, och därvid (i kombination med labialisering) kategoriserades som /o/. Eftersom /a(ɪ)/ är en låg vokal, ospecificerad i dimensionen främre–bakre (Riad opubl.:1.1), och det inte fanns andra låga vokalfonem som det kunde blandas samman med, kunde /a/ variera åtskilligt i dimensionen främre–bakre och alltså kategoriseras som /a/. Fonetiskt sett har /w/ förstås verkat såväl labialisering som bakande och höjande på /a/. Detta har också givit formen *kom* i bl.a. de nordiska språken. Jag finner det inte alls orimligt att det har förekommit två uttalsytterligheter, [k^wh̥öm], och [k^h̥m] med ett kontinuum av varianter däremellan. Uttalet kan ha varierat med bl.a. talhastighet och talstil, liksom ordets ställning i satsen och dess semantiska tyngd i yttrandet m.m. I de nordiska språken har *kom* genomförts (inte i runsvenskan och forngutniskan), medan den delabialiserade formen *kam* har genomförts i tyskan. Nederländskan står kvar på ett ursprungligt stadium med formen *kwam*. I denna process kan morfologiska utjämnningar åt ena eller andra hållet ha bidragit starkt till de olika resultaten. Man måste förstås också skilja på *form* och *uttal*, eftersom en normaliserad form kan bestå men likväl uttalas mycket skiftande.

För *sofa* är de fonetiska förutsättningarna något annorlunda. En skillnad är att här inte finns någon nasal, en annan att stavelseansatsen innehåller en dental/alveolar där *koma* har en velar. Det som finns bjuder enligt min uppfattning utmärkta förutsättningar för att /we/ skall utvecklas till /o/. Den urnordiska formen torde ha varit alldeles densamma som den fornengelska, *swefan*. Mellan ett labiovelart /w/ och ett bilabialt /ɸ/ har ett /e/ rimligen inga förutsättningar att realiseras t.ex. [e] eller [ɛ]. Att vokalen labialiseras är ofrånkomligt, liksom att den, under inverkan av /w/, bildas längre bak. Man kan således anta ett uttal [s^wəβ̥e, s^wəβ̥e] sedan /ɸ/ hade blivit tonande [β] i tonande kontext (Wessén 1992d:§ 58). Här ställs lyssnaren inför samma uppgift som då den hör [k^wh̥m] o.s.v., nämligen att kategorisera [ə e] o.s.v. Också här är det /o/ som framträder som det rimligaste alternativet. En bidragande orsak kan vara att främre rundade vokaler endast mycket sällan förekom i infinitiv i

de nordiska fornspråken, och de med just /ø/ är än färre. Fornisländskan har några få sådana verb av tredje avljudsklassen: *søkkva* (fsv. *siunka*), *hrøkkva* 'vika undan', *kløkkva* 'jämra sig', *støkkva* (fsv. *stiunka*) 'hoppa, rycka till'. Sannolikheten att lyssnaren skapar sekvensen /soβ-/ är inte helt liten. Den skillnad Bjorvand & Lindeman (2000:'sove') gör på *k^we-* och *swe-* i fråga om förutsättningar att utvecklas till *ko-* respektive *so-* framstår för mig som långt ifrån självklar.

I preteritum singularis indikativ har isländskan den ursprungligare formen *svaf*, medan fornsvenskan har *sof*. Eftersom de fonetiska förutsättningarna var desamma i de två språken, får man tänka sig andra förklaringar till de olika formerna. *Sof* är den väntade formen, på samma sätt som *kom* (jfr ovan), medan *svaf* kan ses som mer eller mindre restituerad i analogi med temana *troða* – *trað* – *tróðu*, *tráðu* – *troðinn* och *vefa* – *vaf* (*óf*) – *vófu*, *ófu* – *ofinn*.

För **kweþan-* är de fonetiska förutsättningarna mindre gynnsamma för en utveckling /we/ > /o/. Detta gör exemplet intressantare, och det är inte förvånande att utvecklingen tycks ha skett endast i en germansk dialekt, medelhögtyskan. (Också i det medelnederländska substantivet *cōde* ~ *quēde*.) De medelhögtyska formerna visar också att åtskillig variation har förekommit: *quēden*, *kēden*, *kōden*, *koden*. *Quēden* (fornhögtyskt *quēdan*) kan ha uttalats [k^whəd-], med rotvokalen varierande mellan [ø] och [o], vilket lätt förklarar de två formerna *kōden*, *koden*. Den akustiska signalen har kategoriserats olika (/ø/ respektive /o/) till följd av sin variation. Att rotens koda är /θ/ och således ej labial har lett till att en delabialiserad form *kēden* har kunnat uppkomma.

Preteritum **kwaþ-* har i medelhögtyskan formerna *quat*, *kot* (i fornhögtyskan *quad*). Möjligen är fornsvenskt *kop* en parallell till *kot*, om man inte skall tolka den som *kōþ* (jfr 3.3.5.4). Den fonetiska processen är här väsentligen densamma som vid **kwam-* > *kom*: Det labiovelara hos /w/ påverkar /a/ så att det kategoriserats som /o/. Att tungställningen är hög under artikulationen av stavelseansatsen gör att /a/ (som är en låg vokal) höjs, hur mycket har säkert varierat åtskilligt.

Preteritumparticipet *sorinn* kan förklaras på samma sätt. Uttalet kan ha varit [s^worɪn] eller kanske med lägre tungställning [s^wɔrɪn]. Detta uttal kan ha uppfattats som liggande inom variationen för /a/ och därför, med stöd av den normala vokälväxlingen i paradigmet: *sverja* – *sór* – *sóru* – *svarinn* (jfr *hefja* – *hóf* – *hófu* – *hafinn*, *k(v)efja* – *kóf* – *kófu* – *kafinn*) har formen *svarinn* genomförts i isländskan. De svaga preteritumformerna *svarði* – *svqrðu* (> *svörðu*) kan också ha bidragit

Tolf slutligen kan enligt min uppfattning ses som utveckling av **twalif*, som, möjligen med hjälp av att sista stavelsen kan ha uppburit huvudtrycket, har blivit **tolif*, motsvarande fornfrisiskt *tolef*. På grund av att /a/ har stått mellan två bilabialer, /w/ och /ɸ/, har tryckdistributionen inte varit avgörande för utvecklingen av /wa/ > /o/ i sig, men bidragit till att bevara ordets tvåstavighet. Därigenom har

också första stavelsen bevarats som kort. Först sedan /wa/ hade blivit /o/ synkoperades /i/, så att en enstavig form *tolf* med lång koda uppkom. Det är inte helt utslutet att <ualf> (Ög136\$) representerar **twálf*- med huvudryck på första stavelsen och därför är tidigt synkoperad. Ög136\$ har annars bevarat /i/ även i obetonad stavelse: <sitiŕ>, fornisländskt *sitr* 'sitter'. Det kan således, som tidigare har sagts, ha funnits två former av ordet, **tolif* och *twalf*, vilka sedermera kom att sammanfalla. Sedan huvudtrycket flyttats till första stavelsen synkoperades **tolif* till *tolf*, och skillnaden mellan *tolf* och *twalf* var, fonetiskt sett, sannolikt så liten att den inte kunde hållas isär, och *tolf* genomfördes som enda form.

Hur förklaras då de i 3.2 givna fonologiska villkoren fonetiskt?

Det ena villkoret säger att sekvenserna /we, wa/ måste föregås av konsonant. Detta villkor sammanhänger helt klart med att /w/ realiserades olika ordinitialt och postkonsonantiskt. Det har i ordinitial ställning varit ett fonetiskt tydligare urskiljbart segment än efter en konsonant. Som framgår av resonemanget om /kw/ ~ /k^w/ i 3.3.2.1 finns det knappast något tydligt [w]-segment hos någon av dessa fonologiska sekvenser. Troligen har postkonsonantiskt /w/ ofta realiserats [w̥], d.v.s. som en koartikulation snarare än ett eget segment. Att döma av den senare utvecklingen i flertalet germanska dialekter bör ordinitialt /w/ ha kommit att realiseras ungefär [β^v], d.v.s. en velariserad bilabial frikativa. Sedermera avtar den dorsovelara artikulationen, vilket ger [β], som slutligen kommer att artikuleras labiodentalt, [v]. Denna process tycks, som Eklund (1991:156) påpekar, vara mycket långdragen, och här förekommer stor dialektal variation. Så står t.ex. älvdalskan, jutskan (von Friesen 1927:128) och engelskan ännu kvar på ett gammalt stadium med [w]-liknande uttal. Enligt Eklund (1991:152) realiseras /w/ i älvdalskan lika långt som den följande vokalen, ibland längre. Kvaliteten uppges variera mellan [u] och [ɔ]. von Friesen (1927:128) menar att urnordiskt /w/ uttalades "som konsonantiskt *u*" i 1200-talets västnordiska. Catford (2001:67) säger om skillnaden mellan en halvokal ("semivowel"), som han kallar [w], och en vokal att den består i olika duration, så att [w] "is essentially a momentary or ultra-short [u]". Detta leder till att /w/ i den urgermanska sekvensen /wu/ måste ha skilt sig från det följande /u/ på ytterligare något sätt, förutom durationen, möjligen genom bilabial friktion eller genom att tungryggen sänktes något under artikulationen: [ūu] respektive [ū̥u]. Eller en kombination, [ū̥u]. En sekvens [wu] är utifrån Catfords resonemang inte möjlig att skilja från [u]. I urnordiskan tycks skillnaden (friktionen, tungsänkningen) ha gått förlorad så att endast [u] (eller liknande) uttalades.

Att /w/ i postkonsonantisk ställning påverkar följande vokal på ett sätt som ordinitialt /w/ inte gör framgår av senare utvecklingar i isländska och färöiska. På 1400-talet förekommer en sporadisk labialisering i isländskan: *kveld* > *kvöld*, *hverr* > *hvörr*, *hvelfa* > *hvölfa*, *hvelpr* > *hvölpr*, och på 1500-talet får pronomenet *hver* o.s.v.

formen *hvor* o.s.v. (Benediktsson 1962:489). I snabbt tal kan man finna bl.a. följande uttal i dagens isländska²⁸: *af hverju* [ʰaʰkʷo.j̥j̥] 'varför', *hversu* [kʷh.ʷs.ʷj̥] 'hur', *hvenær* [kʷh.ʷn.æ.j̥] 'när', *hvernig* [kʷh.ʷd.ni] 'hur', *hver* [kʷh.ʷj̥-] (i alla former med *hver-*) 'vem, vad', *til hvers* [tʰɪ.kʷh.ʷs] 'till vem, vad'. Här kan vokalkvaliteten förvisso variera en del, vanligen mellan [y] och [ø]. Dessa uttal uppfattar jag som det genuina, medan jag antar att formerna *hver* o.s.v. är restituerade.

I färöiskan tycks utvecklingen vara allmännare, men begränsad till sekvenser inledda med /dw, xw, kw, sw/ (Matras 1960:83). Därför t.ex. *kvøða*, *svørja* men *veva*, inte **vøva*. Äldsta belägget tycks vara pronomenet *hvør* (< *hverr*) i en avskrift av Sauðabrevet från senare delen av 1500-talet (Sørli 1965:43). Märk dock (det poetiska) *kvendi* n. och förleden *kvenn-*!

Eklund (1991:152, 79 ff.) ger exemplet *rwensk* > *rönsk* 'vrensk' från Uppland och Västerbotten.

Det andra villkoret säger att stavelsens koda skall vara kort och eftersom rotvokalen är kort blir hela stavelsen det. Detta villkor är orsaken till växlingen *kona* : *kvenna*, *sofa* : *svefn* (*söfn*). Här framträder dock inte omedelbart någon självklar fonetisk förklaring. Att olika processer påverkar lång- och kortstaviga ordformer olika är dock inget ovanligt. Liksom rotstavelsens längd påverkar hur ändelsen realiserar (vokalbalans, synkope) är det rimligt att också rotstavelsens vokalism påverkas av kodans längd. Exakt hur är svårt att fastslå.

4. Resultat och slutdiskussion

Undersökningen har lett fram till att hypotesen att /we/ och /wa/ sporadiskt genom en enkel och rimlig fonetisk process utvecklats till /o/ erbjuder sig som en mindre långsökt lösning än de alternativ som tidigare har föreslagits. För *kona*, *koma*, *sofa* och *sorinn* har det föreslagits bakomliggande nollstadietformer. Undersökningen har visat att den ovan nämnda ljudutvecklingen är ett mindre långsökt alternativ. Att ett urgermanskt **kwuman-* kan ha funnits anser jag inte vara helt uteslutet. Inte minst fornengelskt *cuman* kan ses som en utveckling av **kwuman-*, eftersom utvecklingen /we/ > /o/ annars inte tycks vara säkert belagd där. Jag intar således samma ståndpunkt som Bjorvand & Lindeman (2000:473). Här kan dock en mycket tidig (förlitterär, liksom i de nordiska språken) utveckling ha skett. Något osäkert är också preteritumparticipet *sorinn*, som har /wo/ redan i fornhögtyskan och fornengelskan, men inte i gotiskan. Det senare talar för en utveckling /wa/ > /o/.

I uppsatsen har jag velat visa vikten av den fonetiska variation som ständigt förekommer, och hur den leder till ljudförändringar som sporadiskt leder till att nya

²⁸ Jag tackar fil. dr Pétur Helgason som har bidragit med dessa uppgifter. För transkriptionerna svarar författaren.

ordformer uppstår. I denna process är givetvis även analogin en starkt verkande kraft. Det har under arbetet med denna uppsats tydligt framkommit att vissa äldre forskare, inte minst Adolf Noreen, över huvud inte godtar sporadiska förändringar. Han säger t.ex. att man inte får antaga en utveckling av /we/ till /o/ "i ett fåtal ord, så länge man ej visat, hvarföre ve här behandlats annorlunda än i den massa af ord, där det kvarstår okontraheradt" (1879–81:693). Det är också lätt att i citationstecknen läsa in ett avståndstagande då Kock (1916:81) refererar Lindroth (1911–12:177): "[...] einen gemeinnord. »sporadischen» Übergang *we* zu *ø*". Harding (1939:11) intar en liknande ställning då menar att genitiv pluralformen *kvenna* och förleden *kven-* direkt motsäger en utveckling av /we/ till /o/. Det är ljudlagarnas undantagslöshet som råder. En något modernare inställning visar Elias Wessén, som säger att /we/ blir /o/ i "några vanliga ord" (1992d:§ 41). Också Lindroth (1911–12:177) godtar som sagt sporadiska förändringar.

I såväl junggrammatiska som senare strukturalistiska framställningar är det språket självt som förändras, medan språkbrukarna mycket sällan lyfts fram: "Som vi sett resonerar strukturalisterna i sina förklaringar om språket och dess beståndsdelar på liknande sätt som junggrammatikerna i det avseendet att språket beskrivs som om det vore autonomt." (Pettersson 1996:41).

Det är förstås svårt att helt undvika att falla i den fällan i en språkhistorisk framställning. I 3.4 ovan har jag försökt att sätta språkbrukaren i sina roller som talare och lyssnare i förgrunden. Det är talarens varierande artikulation och lyssnarens varierande perception och kategorisering som ger förutsättningar för ljudförändringar – eller rättare: uttalsförändringar. Dessa fonetiska aspekter måste sättas in i ett fonologiskt och morfologiskt sammanhang, där olika kategoriseringar och analogiska utjämnningar kan ge helt olika resultat, fastän de fonetiska förutsättningarna är identiska.

En brist i många språkhistoriska framställningar är att de bygger på att ett skeende betraktas på avstånd, vilket leder till att den förekommande variationen osynliggörs. Detta ger intryck av en linjär utveckling, som "då exempelvis *māl* blir *mål* och det äldre uttalet *māl* helt försvinner ur språket" (Wessén 1992c:7). Sådan kan utvecklingen te sig om man betraktar den vid ett tillfälle då *māl*-uttal dominerade och ett senare tillfälle då *mål*-uttal dominerar, men bortser från den mellanliggande perioden av variation. En sådan linjär framställning, med mekaniskt verkande ljudlagar, ger en lika felaktig som ofullständig bild av hur språkliga förändringar sker – eller rättare *utförs* av dem som använder språket. De *sker* ju inte av egen kraft.

Det är förvånande att t.ex. Adolf Noreen och Elias Wessén, som båda studerade dialekter, inte i sin syn på ljudförändringar påverkades mer av den variation de mötte i samband med sina undersökningar av svenska dialekter. Det är lika orimligt

att tänka sig ett forntida statistiskt tillstånd som att tänka sig att språket i ett statistiskt tillstånd, d.v.s. utan variation, kan förändras.

5. Litteratur

- Beddor, Patrice Speeter, Krakow, Rena Arens & Lindemann, Stephanie. 2001: "Patterns of Perceptual Compensation and Their Phonological Consequences". I: Hume, Elizabeth & Johnson, Keith (red.), *The Role of Speech Perception in Phonology*. San Diego.
- Benediktsson, Hreinn. 1962: "Islandsk språk". I: Granlund, John (red.), *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*. Malmö
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto. 2000 [2. opplag 2001]: *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Oslo.
- Braune, Wilhelm (Eggers, Hans). 1975: *Althochdeutsche Grammatik*. Tübingen
- 1966: *Gotische Grammatik*. Tübingen.
- Brunner, Karl. 1951: *Altenglische Grammatik. Nach der angelsächsischen Grammatik von Eduard Sievers*. Tübingen.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1950 (2 uppl.): *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling I. Inledning tekstildernes lydbetegnelser. Vokalismer*. København.
- 1957 (2 uppl.): *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling II. Konsonantisme*. København.
- 1971: *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling VI. Verber I. De stærke Verber*. København.
- Bugge, Sophus. 1899: "Nordiske Runeindskrifter og Billeder paa Mindesmærker paa Øen Man" I: *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, 14. bind. København.
- Catford, J[ohn] C[unnison]. 2001 (2 uppl.): *A practical introduction to Phonetics*. Oxford.
- Eklund, Gerd. 1991: *Vrist — brist — rist. Utvecklingen av gammalt uddljudande wr i nordiska, särskilt svenska, dialekter*. Uppsala.
- Elmevik, Lennart & Peterson, Lena (m.fl.). 2000: *Samnordisk runtextdatabas*, <http://www.nordiska.uu.se/samnord.html>. Uppsala.
- Falk, Hjalmar & Torp, Alf. 1903: *Etymologisk ordbog*. Kristiania.
- Feist, Sigmund. 1939 (3 uppl.): *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache mit Einschluss des Krimgotischen und sonstiger zertreuter Überreste des Gotischen*. Leiden.
- Franck, Johannes. 1910: *Mittelniederländische Grammatik mit Lesestücken und Glossar*. Leipzig.
- (Rudolf Schützeichel). 1971: *Altfränkische Grammatik. Laut und Flexionslehre*. Göttingen.
- Fries, Ingegerd. 1997 (1976): *Lärobok i nutida isländska*. Stockholm.
- von Friesen, Otto. 1927: "Om w-ljud och v-ljud i fornvästnordiskan.". I: *Arkiv för nordisk filologi* 43. Lund.
- 1932: "Har det nordiska kungadömet sakralt ursprung?". I: *Saga och Sed*. Uppsala.
- Gallée, Johan Hendrik. 1910: *Altsächsische Grammatik*. Halle (Leiden).

- Grimm, Jacob & Grimm, Wilhelm. 1873: *Deutsches Wörterbuch*, bd. 5, bearbetad av dr. Rudolf Hildebrand. Leipzig.
- Hanssen, Eskil, Mundal, Else & Skadeberg, Kåre. 1975: *Norrøn grammatikk. Lydlære, formlære og syntaks i historisk framstilling*. Oslo, Bergen, Tromsø.
- Harding, Erik. 1939: "Det nordiska *a*-omljudet av *u* > *o*, företrädesvis i fornsvenskan." I: *Språkvetenskapliga problem i ny belysning eller Bidrag till nordisk och germansk språkhistoria Häfte 3*. Lund.
- Haugen, Odd Einar. 1993: *Grunnbok i norrønt språk*. Oslo.
- Hellquist, Elof. 1929: *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung I*. Lund.
- . 1980: *Svensk etymologisk ordbok*. Lund.
- Hesselman, Bengt. 1927: "Språkformen i MB I Eller fem Mose böcker på svenska, tolkade och utlagde vid medlet av 1300-talet". I: *Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala*. 24:17. Uppsala.
- . 1945: *Omljud och brytning i de nordiska språken. Förstudier till en nordisk språkhistoria*. Uppsala.
- Heusler, Andreas. 1962: *Altisländisches Elementarbuch*. Heidelberg.
- Holthausen, Ferd[inand]. 1895: *Altisländisches Elementarbuch*. Weimar.
- (Dietrich Hofmann). 1985: *Altfriesisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- Holtmark, Anne. 1955: *Ordförrådet i de eldste norske håndskrifter til ca. 1250*. Oslo.
- Iversen, Ragnvald. 1955 (5 uppl.): *Norrøn grammatikk*. Oslo.
- . 1972 (7 uppl.): *Norrøn grammatikk*. Oslo.
- Johnsen, Ingrid Sannes. 1968: *Stuttruner i vikingatidens inskrifter*. Oslo.
- Johnson, Keith. 1997: *Acoustic and Auditory Phonetics*. Malden.
- Kock, Axel. 1880: *Bidrag till svensk etymologi*. Lund.
- . 1910: "Om *a*-omljudet" I: *Arkiv för nordisk filologi* 26. Lund.
- . 1911: *Svensk ljudhistoria II*. Lund.
- . 1916: "Umlaut und Brechung im Altschwedischen". I: *Lunds universitets årskrift* 12. Lund.
- . 1920: "Fsv. ljudförhållanden". I: *Arkiv för nordisk filologi* 36. Lund.
- Krause, Wolfgang. 1948: *Abriss der Altwestnordischen Grammatik*. Halle (Saale).
- . 1968: *Handbuch des Gotischen*. München.
- Larsson, Ludvig. 1891: *Ordförrådet i de älsta isländska handskrifterna. Leksikaliskt ock grammatiskt ordnat*. Lund.
- Kress, Bruno. 1982: *Isländische Grammatik*. München.
- Lasch, Agathe. 1914: *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Halle.
- Lehmann, Winfred P. 1986: *A gothic etymological dictionary*. Leiden.
- . 1994: "Gothic and the reconstruction of Proto-Germanic". I: Ekkehard König & Johan van der Auwera (red.). *The Germanic languages*. London.
- Lexer, Matthias. 1872: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*. Leipzig.
- Lindroth, Hjalmar. 1911–12: "Beiträge zur altnordischen Lautlehre." I: Brugmann, Karl & Streitberg, Wilhelm (utg.). *Indogermanische Forschungen: Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde*. Strassburg.

- . 1941: "Några ord om verbet *komma*." I: *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning* 3. Göteborg.
- Magnússon, Ásgeir Blöndal. 1989: *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík.
- Marstrander, Carl J. S. 1915: "Bidrag til det norske sprogs historie i Irland". I: *Skrifter utgit av Videnskapselskapet i Kristiania*. Kristiania.
- Matras, Christian. 1960: "Færøsk sprog". I: Granlund, John (red.). *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*. Malmö.
- Mausser, Otto. 1933: *Mittelhochdeutsche Grammatik auf vergleichender Grundlage. Mit besonderer Berücksichtigung des Althochdeutschen, Urgermanischen, Urwestgermanischen, Urindogermanischen und der Mundarten. I.–III. Teil*. München.
- Mettke, Heinz. 1983 (5 uppl.): *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Leipzig.
- Michels, Victor. 1921 (3 & 4 upp.): *Mittelhochdeutsches Elementarbuch*. Heidelberg.
- Nielsen, Niels Åge. 1991: *Ordenes Historie. Dansk Etymologisk Ordbog*. Haslev.
- Nilsson, Torbjörn & Svensson, Patrik. 1997: *Gotiska. Grammatik, text och ordförklaringar*. Lund.
- Noreen, Adolf. 1879–81: "Smärre meddelanden. Litteratur. December 1880. Litteratur. Forngutnisk ljudlära af Sven Söderberg. Lunds universitets årsskrift. Tom. XV, 1879. 48 s. 4:o. H. 1,25." I: Lundell, J.A. (utg.) *Nyare bidrag till kännedomen om de svenska landsmålen ock svenskt folklif. Tidskrift utgiven på uppdrag af Landsmålsföreningarne i Uppsala, Helsingfors och Lund*. Första bandet. Stockholm.
- . 1923 (4 uppl.): *Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen*. Halle (Saale).
- . 1904: *Altschwedische Grammatik mit Einschluss des Altgutnischen*. Halle.
- Noreen, Erik. 1997 (1954): *Fornsvensk läsebok*. Stockholm.
- Olson, Emil. 1924: "Aisl. El.buch von A H Zweite Auflage. Heidelberg 1921". (anmälan) I: *Arkiv för nordisk filologi* 40. Lund.
- ONP. *Ordbog over det norrøne prosasprog. A Dictionary of Old Norse Prose*. København, <http://www.onp.hum.ku.dk/webmenuud.htm>
- Oxford. 1989: *The Oxford english dictionary*, band XII. Oxford.
- Oxford. 1966 (corr. 1967): *The Oxford dictionary of english etymology*. Oxford.
- Paul, Hermann. 1969 (20 uppl.): *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Tübingen.
- Peterson, Lena. 1994: *Svenskt runordsregister*. Runrön II. Uppsala.
- Pettersson, Gertrud. 1996: *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande*. Lund.
- Pokorny, Julius. 1994: *Indogermanisches etymologisches wörterbuch I–II*. Tübingen
- Riad, Tomas. 1992: *Structures in Germanic Prosody. A diachronic study with special reference to the Nordic languages*. Stockholm.
- . 1998: "Balance and harmony in Scandinavian dialects" I: *Rivista di Linguistica : Italian journal of linguistics*. Torino.

- , opubl.: "The phonological system of Old Norse II: Old Danish, Old Swedish and Old Gutnish". Opublicerad version, Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Rix, Helmut (m.fl.). 1998: *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstambildungen*. Wiesbaden.
- SAOB. *Svenska akademiens ordbok*, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>
- Seebold, Elmar. 1970: *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*. The Hague. Paris.
- Snædal, Thorgunn & Åhlén, Marit. 1992: *Svenska runor*. Stockholm.
- Stedje, Astrid. 2001: *Deutsche Sprache gestern und heute*. München.
- Söderberg, Sven. 1878–79: "Forngutnisk ljudlära". I: *Lunds universitets årsskrift nr. 15*. Lund.
- Söderwall, K. F. 1884–1918: *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*, <http://spraakdata.gu.se/sdw/>
- Sørli, Mikjel. 1965: *En færøysk-norsk lovbok fra omkring 1310. En studie i færøysk språkhistorie*. Tórshavn. Oslo
- Torp, Alf. 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania.
- Verwijs, E. & Verdam, J. 1894: *Middelnederlansch woordenboek*. Derde deel. Martinus Nijhoff.
- , 1907: *Middelnederlansch woordenboek*. Zesde deel. Martinus Nijhoff.
- de Vries, Jan. 1961: *Altnordisches etymologisches wörterbuch*. Leiden.
- , 1971: *Nederlands etymologisch woordenboek*. Leiden.
- Wessén, Elias. 1919: "I-omljud och vokalsynkope i fornvästnordiskan". I: *Språkvetenskapliga sällskapet i Uppsala förhandlingar*. Uppsala.
- , 1992a (1969): *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära*. Stockholm.
- , 1992b (1965): *Svensk språkhistoria II. Ordbildningslära*. Stockholm.
- , 1992c (1965): *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Stockholm.
- , 1992d (1961): *Isländsk grammatik*. Stockholm.
- , 1997 (1960): *Våra ord. Deras uttal och ursprung. Kortfattad etymologisk ordbok*. Stockholm.
- Wessén, Elias & Jansson, Sven B[irger] F[redrik]. 1953: *Upplands runinskrifter IV*. Stockholm.
- Wimmer, Ludv[ig] F[rands] A[dalbert]. 1874: *Fornnordisk formlära. Svensk omarbetad upplaga*. Lund.

☞ κολοφών

Texten är satt med *Berling Antiqua* 11/15, rubriker med *Gill Sans MT* 11/15.